

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 16

Broj 6

Jun 2023.

Karneval romana

U sklopu četvorodnevne manifestacije “Karneval romana” u Nikšiću je upriličen niz promocija, prikaza, predavanja i radionica, a većina gostiju govorila je i o svom poimanju Miodraga Bulatovića, čije ime nosi nagrada i koja je prvi put dodijeljena ove godine.

Jovica Aćin u Nikšiću

Jedinstvena književna manifestacija “Karneval romana” okupila je u Nikšiću krajem maja autentične autore iz regiona koji se odlikuju originalnim stilom i glasom, a kao takvi se i savršeno uklapaju u ono što ova smotra donosi. Pojam karnevalizacije u umjetnosti, odnosno karnevalizovane fantastičke književnosti, manifestacija u organizaciji Narodne biblioteke “Njegoš” Nikšić, promoviše dodatno i nagradom koja nosi ime Miodraga Bulatovića.

Nagrada je prvi put dodijeljena ove godine, na otvaranju drugog izdanja manifestacije, Jovici Aćinu koji je bio gost Karnevala, i na njemu predstavio svoj roman “Hodočašće u Sodomu”. Priznanje je uručila kćerka Miodraga Bulatovića, Barbara Bulatović. (JK)

Jovica Aćin

U spomen saputniku

Verujem da sam već od svoje prve objavljene priče, pre pola stolecā, iskusio da pisanje proze sa sobom nosi opasnost. Bila je to priča o izvesnoj devojci koja je bila u stanju tokom noći da popije i po pedeset čašica vinjaka, u to vreme omiljenog napitka u krčmama mog rodnog mesta. Uz vinjak, da bi bolje klizio, ispomagala se i pivom. Lik devojke sam ispisao prema stvarnom modelu. Nije taj opis mogao baš bez neposredne inspiracije začinjene i mojom imaginacijom, jer mi se devojka istinski dopadala. Ne znam ni sam koliko sam noći proveo sa njom i uvek bio u debelom zaostatku za njenom žeđi. Uostalom, zašto da ne priznam, ja nisam bio žedan vinjaka, piva ili špricera, nego njene blizine. U tome nisam bio jedini. Njena gotovo urođena blagost i oči nalik srninim imali su svoje sledbenike i među drugim noćnim gostima zrenjaninskih kafana, od Drine do Tise i Belog Jagnjeta. Mnogi od njih su bili mangaši iz tamošnjeg podzemlja, s više ili manje robijaškog staža. U svakom slučaju, za novopečenog pisca nije bila šala kačiti se s njima. Pogađate već šta se dogodilo posle obelodanjivanja priče u lokalnim novinama. Priča se raščula, ne zbog navodne obdarenosti njenog pisca nego zbog glasovitosti lika. Počeli su čitaoci među noćnicima da mi prebacuju preterani realizam, i otuda lažan i samo izraz ludila. Tako je i Platon kroz Sokratova usta svojevremeno osuđivao pesnike zbog mimetičkog pevanja koje je uvek dvaput daleko od božanske ideje i istine. Ubrzo su me, polupijani, tik pred jednim od letnjih svitanja opkolili na obali Begeja, pod vrbama. Bile su to vrazje maškare, a ja sam strepeo da stvari neće dobro završiti. Došli đavoli po svoje, rekao bi Miodrag Bulatović, koji je desetak godina ranije objavio svoju čuvenu knjigu *Đavoli dolaze*. Neki od onih koji su bili naumili da me silom oduče od korišćenja stvarnih modela u mojoj pripovedačkoj alhemiji imali su na rukama boksera. Poneki je izvadio i britvu, zlu ne trebalo, e da bi zaplet što

brže bio okončan i ja upoznao istinski kontakt s realnošću. Obređivali su se šljivovicom iz boce, sarkastično mi nazdravljajući i podsmešljivo mi želeli dug život. Eto, pomislio sam, poginuću zbog jedne odveć realne priče. Tad sam se prvi put, iako ne i poslednji, suočio sa opasnošću koja može da prati književno stvaranje. U isti mah sam shvatio i da umetnička proza lišena izazova, ispunjena piščevim strahom, ne vredi mnogo.

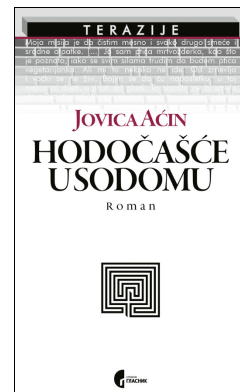
I kako sam te noći pred zoru prošao, pitaćete. Prošao sam bez ogrebotine. Nije uvek tako bilo bez ikakvih rana u mom životu. Ali tad jeste. Među rečenim noćnicima bio je i jedan od većih autoriteta. Eči. Nalik belom medvedu. Svi su ga se bojali. On ih je sve zaustavio da me ne obogalje. Njemu se priča dopala. Posle sam razmišljao da li mu se zaista bila dopala ili je u pitanju bilo to da je stvarna devojka jedno vreme bili s njegovim rođenim bratom, čije ime je čak imala istetovirano na ručnom zglobu. Istina, devojka, zvala se Božica, pobegla je od Ečikinog brata. Kako god bilo, moj čitalac me je spasao od ostatka podivljale čitalačke horde. Pravo je imao pesnik Fridrih Helderlin, koga sam u to doba, i ja prevodio, da tamo gde je opasnost raste i ono što nas spasava. Barem je to bilo tačno u navedenom slučaju. Zato se uvek nadam da je među čitaocima mojih knjiga i neki spasilac.

Sećam se da sam sa Bulatovićem davno, polovinom sedamdesetih godina prošlog veka, putovao na književno veče. U to vreme smo se družili. Za ondašnji list *Politikin Ekspres* recenzirao sam rukopis njegovog *Petog prsta*, koje je trebalo da bude feljtoniziran, a istovremeno napisao i tekst u nedeljniku *NIN* u Buletovu odbranu kad ga je tadašnje partijsko rukovodstvo u Bosni napadalo preko svojih člankopisaca. Gde god da sam tada bio sa njim, svi su ga znali. Morao je da izdrži nalete svojih čitalaca koji su mu hrlili u gomilama. Bio sam tome svedok. On bi bežao ulicom, ali oni nisu odustajali i bezglavo su trčali za njim samo da bi ga dodirnuli. Dok smo se vozili, ispričao sam mu slučaj sa mojom pričom o Božicinim moralnim običajima. Rekao mi je da bi to trebalo i da napišem kao primer svakojakih posledica koje mogu pratiti naše pisanje, kao i da dijabolička ironija nikad nije odsutna iz piščevog života. Sad sam to za njega i učinio u vidu ovog svog kratkog saopštenja, izražavajući zahvalnost za nagradu kojom je ovenčano moje *Hodočašće u Sodomu*. Hvala članovima žirija koji su me počastili svojom jednoglasnom odlukom. Hvala nikšićkoj Biblioteci *Njgoš* koja je nagradu nazvala Bulatovićevim imenom, jer je to ime pisca, rodnom iz Crne Gore, čije delo će se, i kad nas više ne bude, čitati ne samo u ovom balkanskom regionu. Ali sad dok smo živi, ne propuštajmo priliku, čitajmo ga bez odlaganja ili ga čitajmo isponova.

Ovog trena mi pada na pamet da dodam da pesništvo, priče, romani, i svekolika umetnost, razvijaju našu sposobnost za život. Pobuđuju,

između ostalog, u nama naklonost prema drugome. Drugi, sa svim svojim različitostima, tako postaje deo nas. Život nam biva bogatiji, opstanak izdržljiviji, uprkos vremenima koja nisu baš najzdravija i u kojima se i deca ubijaju, a niko se za to ne smatra ni najmanje odgovornim. I nismo više tako sami u svetu nevolja u kojem nam odasvud prete opasnosti. Možda nas književnost ne spasava, ali ume da nas upozori, a onda i razvedri.

Izgovoreno u Nikšiću, 25. maja 2023.

Patnja *Bogoslovska priča*

Uprkos svekolikoj lepoti u svetu, otkuda u nje-mu patnja, pitao se Trampazlin do koga je onomad bila dospela vest o ludom hodočašniku s juga zemlje, koji je kao mesto za svoje hodočašće izabrao Sodomu. Iako ta vest nije učinila neki poseban utisak na njega, jer je smatrao da je lažna, ona ga je nekim okolišnim putem podstakla da se zapita o patnji.

Uprkos tome što je oduvek smatrao da mu pitanja i odgovori komplikuju život, pitao se o patnji, jer je to jedno od nastrajnijih pitanja na koje još nema odgovora, nema pravog odgovora. Reči vezane za patnju imaju otuda najdužu istoriju u svim jezicima. Pitao se on o njoj već u svojim ranim godinama. Tad je odgovor, ne samo na to pitanje nego i na sva druga koja bi ga pritiskala, tražio u knjigama. Nije mogao bez knjiga. Obožavao ih je. Smatrao je da je znanje koje je crpao iz njih čarobno, i da nema stvari na svetu koja će mu ostati nedokučiva dokle god su mu knjige na domaku. Zahvaljujući knjigama, stekao je odvažnost i samopouzdanje, čak se prolepšao, naučio je o svačemu da razmišlja, kroz knjige upoznao je svet u njegovoj raznolikosti. Ali one su sve do jedne padale na ispitu pred patnjom. Patnja je bila nešto živo. Potresala ga je do poslednjeg nerva. Izazivala mu je nesanicu. Pri tome bila je breme kojeg nije mogao da se odrekne. Patnja je stvarnost sa kojom nije bio u stanju da se nosi, a ta stvarnost kao da je postojala oduvek i da nikad neće biti odsutna. Čak i da sebe oslepi, neće moći

da je ne vidi. I da ogluvi, neće moći da je ne čuje. Tu je, svuda. I mora biti da je deo prirode, deo svačije i njegove prirode. Učinilo mu se da je opet zalutao, kao što je lutao hiljadu puta do sada kad bi pokušavao da se bavi patnjom. Pogledao je u nebo. Dan je bio svetao, nimalo pogodan za prizivanje tame. Očekivao je od sunca da ga razvedri. Nekad je pročitao da je sunce Božje oko. Ono sve vidi. Da li sad vidi i ovo što ga muči?

Svi koji su iole verovali da o svetu brinu izvesna božanska bića suočavali su se, u sopstvenoj nemoći, sa time kako izmiriti postojanje kojeg god Boga sa bujicom patnje koja plavi svet.

Još i danas Trampazlin poznaje mnoge svete spise iz raznih vera, ali najbolje zna *Bibliju*. U njoj se najviše i najusredsređenije zadržavao na *Knjizi o Jovu*, pa na prorocima kao što je Jeremija, zatim na *Poslanici Filipljanima* Svetog Pavla. Na svim tim mestima reč je o patnji. Naročito ga je zao kupljao Petar čija je prva poslanica, iako nevelika, znana upravo kao poslanica o patnji, pri čemu je ona ipak nekako zanemarivana među istraživačima, nadnesenim nad patnjom u svim njenim oblicima, u potrazi za ma kakvim odgovorom.

Ima li patnja smisla? Šta o tome kaže Petar?

Koliko puta ga je samo čitao! A sad ne bi stavio ruku u vatru za to da ga se tačno priseća.

Patnju je Bog sa predumišljajem namenio ljudima.

Ona je deo Božjeg plana. Pomoću nje biva utvrđena iskrenost vere. Dokazujemo svoju veru ako prihvatamo patnju.

Zatim, patnja ukazuje na nedvosmisleno prisustvo Boga i da su njegov duh i njegova slava nad nama.

Tu je Trampazlin zastao, iako nije bio uveren da su ta dva navedena elementa dovoljna za smisao patnje. Ali nije uspevao da produži. Možda on sve to izmišlja i njegovi zaključci nemaju blage veze sa apostolovom poslanicom. Uto mu padoše na pamet još dva elementa. Može biti da mu Sveti duh prisikače u pomoć.

Patnja doprinosi radovanju. Trampazlin se stresao. Patnja i radost? Uprkos svakakvim bolima i žalostima, patiti doprinosi tome da se radujemo. To mu je i danas, kao i davnog prvog dana kad je čitao poslanicu, izazivalo otpor. Petar je mogao biti perverzna osoba koja uživa u patnji. Čemu se radujemo s patnjom? Izvesnosti da je Bog prisutan i nije nas zaboravio, te da njegov duh i njegova slava lebde nad nama i brinu.

A poslednje o smislu bilo je da nam kroz sopstvenu patnju biva omogućeno učešće u Hristovoj patnji. Možda se tako i poistovećujemo sa Hristom.

Trampazlin se sav zaledio. Lagano je odmahivao glavom. Da ga neko u taj čas zapita čemu odmahuje glavom ne bi umeo da mu odgovori. Zažmurio je i podigao glavu put sunca. Hteo je da ga ono ogreje. Hteo je i da ga njegova toplina razuveri u to da smo zauvek osuđeni da ovako ili onako patimo. Najzad, uspeo je da pomisli da nas preterana vera

u ma šta onemogućava da na patnju kao stvarnost dobijemo neki stvaran odgovor, odgovor ne manje živ od žive patnje i zato delotvoran. Odgovor ne mora biti ubedljiv, ali mora biti istinit.

Usred njegovog uzaludnog razmišljanja i domišljanja o patnji, kad je već odlučio da se preda, pojavio se mladi Zevzek, koga je Trampazlin planirao da jednom usini i ostavi mu sve što poseduje. Tako će razbaštiniti čerke koje su ionako negde daleko.

Prve reči kojima mu se Zevzek obratio bile su neočekivane. Nudile su rešenje za njegove nedoumice u pogledu patnje u svetu. Trampazlin nije verovao da se ovaj Zevzek tako nečeg ikad može dosetiti. Pogledao ga je mrko. Oštrim glasom zamolio ga je da ponovi to što je rekao.

„Pa sad više tačno i ne znam“, zamucio je mladić. „Govorio sam onako neobavezno. Nemoj to da shvatiš kao uvredu. Rekao sam to tek da nešto kažem, bez ikakve zle namere. Znam da ne voliš da u tebi vidim Boga, a sunce nam danas dobro dođe posle toliko kišnih dana.“

„Tako sam i mislio. Najbolja rešenja iskravaju onda kad ni ne znamo u čemu je problem.“ Ponovio je u sebi, zamišljeno, Zevzekove reči koje je ovaj tako olako zaboravio ili je hteo samo da ih povuče:

Pri ovakvom sunčanom vremenu, čak i svemoćni Bog ne misli da je bilo šta loše uradio stvarajući svet.

Ako postoji, Bog ne gleda na patnju na način kako je vidi većina ljudi. Ako ne postoji, ljudi pate bez obzira na sunce i svaki im je dan oblačan i crn baš kao patnja za koju nema leka, pri čemu je neka sa smislom, a druga bez smisla. Neku ćemo zaboraviti, drugu nikad nećemo zaboraviti. U stvari, o patnji bi trebalo da govore samo oni koji su propatili. Nije on prošao bez patnje, ali neće o tome da govori. Zevzek se, razumljivo, ustezao da bilo šta još kaže. Obojica su naprosto ćutali, svaki sa onim u svom srcu o čemu su sebi zabranjivali da govore.

Odlomak iz knjige „Hodočašće u Sodomu“.

Jovica Aćin

Ako me izdaš

Godine 1929, 3. maja, po podne, u slovačkoj varošici po nemačkom imenu *Sered an der Waag*, devetogodišnji dečak Filip Miler, dok se s drugovima igrao ispod trešnje čiji su plodovi upravo uzrevali, imao je viziju jedan jedini put u svom životu. Kasnije će Miler provesti tri godine na opsluživanju krematorijuma u Birkenau (Aušvic II) i pri tome uspeti da izbegne pet ili šest likvidacija namenjenih specijalnom odeljenju kojem je bio dodeljen. Njemu kao očevicu, uostalom, dugujem i svoju ljubav prema plesačici koja se nije postidela svoje nagosti u predvorju gasne komore i

na licu mesta je preduzela korake da osveti svoje poniženje.

Izrastao za svoje godine, Filip je video sledeće u svojoj viziji. Vraćao se sa časa violine, pri čemu je violinska futrola bila veoma malih dimenzija. Odjednom je pozeleo da izvadi instrument i zasvira. Bila je zima, sneg je vejao. Čuo je očev glas kako mu iz mesare dovikuje da se ne igra, jer je hladnoća ogromna i ledi kosti. Ipak, Filip otvara futrolu i u njoj, umesto violine, nalazi bicikl. Bicikl je manji nego uobičajeno dečji. Bicikl-igračka. Bicikl je sav blatnjav, pa dečak počinje da ga čisti. Misli, posle će svirati. Polako čisti prstima, prvo točak, onda drugi točak, nijedan deo ne sme da propusti. Bicikl mora da je obišao svet, misli on. Bicikl je video više nego iko. Iskusio je više od bilo kojeg čoveka na svetu. Dok čisti sedište, Filip čuje neku muziku. Bicikl je stvara, ali dečak ne razume kako ni otkuda. To je pre cijukanje nego muzika. Liči mu na plač devojčice. Pošto je bicikl zasijao, potpuno očišćen, izglancan Filipovim prstima, on još većma zajeca. Ili je to muzika? Filip ne može da shvati šta drži u rukama. Brzo, poplašen, vraća to u futrolu koja gori. Sakriva violinsku futrolu pod kaput, iako do njega odasvud dopiru glasovi: ima dete, ima dete! Filip zna da je to presuda. Imati dete, znači smrt. „Ne“, pokušava da pobije te optužujuće glasove, „ne, to je bicikl koji mi je otac napravio od mesa, i od kostiju, evo.“ Iz futrole, kao da želi da ga ospori, čuje se besan glasić. Devojčica viče: „Mama, to sam ja, nemoj da me izdaš.“ Onda zatišje. Pa opet glasić: „Ako me izdaš, neće nas više biti. Mama!“ Filip nešto zna. On zna da mu, ako bude govorio, bicikl neće oprostiti i sve će postati beo pepeo, još sitniji od najsitnije prašine, i da će opet biti prljav i da će morati ponovo da ga čisti, i da devojčica u futrolu nikad neće prestati s jecanjem, i da nikad više nikakvu muziku neće voleti, i da će sneg iskopniti, i da će njegov otac iskopniti. Pogledao je u nebo. Pozeleo je da je trešnja već zrela, da je jede, pljuje koštice i, kad se bilo kad dogodi, sve zaboravi.

Iz skupine „Lebdeći objekti“

Jovica Aćin

Naša istorija svile

Jednom od svojih prilično uvrnutih prijatelja, među onima koji ga ne vole zvanim Mali Debeli, dugujem ovu našu istoriju svile. Sopstveno ime mnogima znači mnogo, jer u njemu vide sebe, reče mi taj prijatelj. Zato je svoje i promenio. U novom imenu više vidi sebe. „Od sada me zovi EPimil Zapara“, rekao je, a ja sam mu potvrdio da je ubuduće za mene poznat isključivo pod tim imenom.

Onda je on počeo. Sad bi kao Emil Zapara, reče, da kaže da nema danas svako svog uličnog pripovedača, ali on ga ima. Plaća ga jabukama, čajem i pivom. Taj ulični pripovedač za sebe kaže da nije

beskućnik i prosjak nego isposnik u gradu koji on smatra pustinjom. Starac je isposnik, a njegov je skit ceo grad. Starca sam nazvao Vedogonja. Znam da je to ime iz srpske mitologije za onog ko je ustao iz mrtvih, ali meni se činilo kao da starcu najbolje paše i da to ime za mene označava nekog ko neprekidno juri i goni vetar. Verovatno greši u razumevanju tog imena, ali nipošto ne greši da je to ime bez kojeg ne može više da zamisli svog uličnog pripovedača, baš kao što je sebi nezamisliv drukčije nego pod svojim navedenim novim imenom.

Svakog drugog dana šeta ulicama sa svojim uličnim pripovedačem. Svaki put mu ovaj ispriča neku priču. Juče su išli ulicom koju uopšte nije poznavao. Ona je za njega nastala tek neki trenutak pre nego što su kročili u nju. Bila je poput priviđenja koje se utelovilo na njegove oči.

„Do nedavno je ovde živela gospođa, desetak godina starija od mene, koja bi me uvek kroz prozor zvala na kafu kad god bih prolazio ovuda“, rekao je starac, a oči su mu sinule. Najzad da ga Emil vidi istinski radosnog. „U drugom otvorenom prozoru se nalazio majmun. Zapravo majmunčić, koji bi uvek radosno skakao po potprozorskoj dasci kad bi deca prolazila ulicom i mahala mu kao starom prijatelju. Nije čak bio ni privezan, ali ipak nije bežao na ulicu, kao što bi mogao. Isprva sam oklevao da prihvatam gospođine pozive. Ali ona nije odustajala da me zove, svaki put sa osmehom, iskrenim, srdačnim. Živela je sama, isključivo u društvu svog majmuna. Posle nekoliko meseci sam najzad ušao kod nje. Školovala se u Švajcarskoj, gde je upoznala samouku ženu od koje je naučila svoje isceliteljske veštine. Gospođa je bila u svojim ranim dvadesetim godinama kad je u devojačkom internatu, u kojem je boravila, a bio je u mestašcetu blizu Ženeve, čula za ženu koja može da je oslobodi hronične migrene. Stalne migrene su joj oduzimale ukus života. Zbog njih nije mogla da uživa u jelu, ni u odeći, ni u druženju sa drugaricama. Osećala je da zbog migrene ne može ni u koga da se zaljubi. Zato je otišla u to švajcarsko selo u kojem je živela Ema Kunc. Ostala je, odbijajući da se vrati u internat, da ispomaže Emi i uči od nje sve do 1963. godine, kad je Ema preminula.“

Kad je prvi put posetio gospođu video je majmuna kako se, zakačen repom za luster, ljulja kao da je na nekoj šumskoj ljanu. Upiljio se u majmuna. Majmun je bio otprilike velik kao dvogodišnje dete. Starac je piljio u njega, a majmun u starca, pa mu skočio na glavu, zatim sa glave na stočić na kojem ga je gospođa poslužila čajem. „Dopada li vam se moj majmunčić“, zapitala je gospođa starca. „On je najlepší majmun od svih koje znam, ali ne znam ih mnogo, u stvari, znam samo njega“, odmah je produžila ne čekajući da joj starac odgovori. Znala je da će reći da mu se majmun dopada. Zaista mu se dopadao. „Neodoljiv je. Ima ravne, horizontalne obrve, pogledajte ga

samo, a obožava sunce. Kad ga vidi skače prema njemu kao da je lud. Smatra da je to na nebu jabuka ili neka voćka i hteo bi da je dohvati i pojede. Dlake su mu sede, u stvari, srebrnaste, oči svetle, a lice crno i blistavo. Možda ga zbog svega toga zovem Hanuman. Za mene je on kralj majmuna. Dobila sam ga iz Indije, od sina očevog prijatelja.“

Hanuman je možda razumeo svaku njenu reč i skoči joj u naručje. Odatle je gledao u starca, oči su mu treptale i izgledalo da namiguje starcu tek sa jednim, tek sa drugim okom. Bilo je to čudno namigivanje zbog majmunovih vodoravnih obrva, istovremeno podsmešljivo i strogo. Gospođa mu je tepala „Hani, dušo“, a on se češkao iza ušiju i po leđima. Na glavi su mu duži čuperci nalik petlovoj kresti.

Prema starčevim rečima, i on sam se neposredno uverio u gospođine moći stečene u godinama učenja kod Eme Kunc. Gospođa je zaista umela da leči. Pokazala mu je prah koji je dobila od Eme, a koji je bio lek za sve vrste upala. Njime je Ema izlečila jednog dečaka od paralize. Prah je poticao sa moćnog mesta, iz središta prirode. Zapravo iz napuštenog rudnika nedaleko od Eminog sela. Ema je govorila da kad je prvi put posetila taj rudnik, osetila je u njemu neku magijsku atmosferu koja kao da je bila prenositeljka ogromnih količina energije. Sve je oko Eme vrcalo električitetom koji je bio u stanju da prolazi kroz kamen i zidove. Tamo je našla prah koji je sakupila u vreće i ponela sa sobom. Pošto je starcu u vreme kad je upoznao gospođu glava često pucala od napora da opstane na ulici i činilo mu se da će mu eksplodirati, gospođa je uspela da mu glavobolju ublaži, a onda i da je ukloni, bez veće muke, gotovo za tren. U svoje dlanove je utrljala malo Eminog praha i prislonila ih uz njegove slepoočnice. Bol mu je bio kao rukom odnesen. Sve njegove brige su se raspršile.

Gospođa je starcu povremeno prala i krpila njegovo zaneseno rublje i odeću. Pripremala mu pakete hrane da ih ponese na odlasku. Ona je zapravo bila njegova jedina dobrotvorka, ne tražeći niti očekujući od njega ništa zauzvrat. Njena glavna isceliteljska tehnika, koju zahvaljuje Ēmi, sastojala se od crteža koje je pravila i pomoću kojih je uspevala delotvorno da pokreće i okuplja energiju kod onih koji su болоvali. Pokazala mu ih je. Svi su bili iscrtani na komadima svilene tkanine. Bili su to geometrijski crteži za koje bi se moglo reći da imaju u sebi nečeg od vizionarskog, a njihova lavirintska geometrija bila je umetnička. Na njima je bio gotovo bezgraničan broj kombinacija figura i svaka je svojom bojom uviše-stručavala ostale. Njeni crteži bili su neopisivo bogatstvo usred grada, a za koje je malo ko znao. Raspolagala je i nekolikim kopijama Eminih crteža. Starac ih je pogledao. Za jedan od njih bi se zaista moglo reći da je crtež koji precizno dočarava princip atomske bombe. Kad ga je Ema nacrtala, pitao je gospođu. Nekih pet godina pre nego što su

Amerikanci bacili atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki. I gospodini crteži su kao geometrijski rađeni, kao i Ēmini, isključivo pomoću lenjira, šestara, pera i raznobojnih tuševa koje je naručivala od izvesnog Kineza iz Dablina. Bila je to geometrija kosmosa, rekao je starac Emilu. Dok ih je posmatrao osećao je kao da se u njemu otvara i oživljava vulkan, i osećao je energetske potrese koji su mu ulivali snagu za koju nije ni znao da je u njemu. U svakom od nas postoji takva životna energija, ali koja se često bezmalo uspavljuje i trebalo ju je povremeno buditi. To su radili crteži koje je video. Starac je podsetio da je sličan utisak na njega učinila i slika koju je sa Nikolom gledao u Muzeju. Nije rekao istovetan utisak nego samo sličan.

Razumljivo je zašto je Ēmin crtež nalikovao tehničkom principu atomske bombe, jer je i taj crtež oslobađao ogromnu energiju iz molekula i atoma u našim ćelijama. Podsticao je, dopirući duboko u nas kroz neki neznani kanal, aktivnu masu u nama da se uvećava do kritične tačke posle koje se energetske procese munjevito odvijao sam od sebe do poslednjeg i neopozivog praska i u talasima čistio organizam i prometao ga u kosmos za sebe.

Za razliku od Eme koja je crtala na papiru, kako je starcu objasnila gospođa, ona je svoje crteže radila na svili. Imala je deblju knjigu čiji listovi su bili, u stvari, komadi svakojake svile. Ta knjiga, koju je nasledila od oca, bila je zapravo katalog uzoraka svile u raznim bojama i dezenima. Gospođa je odrasla među svilom i nije mogla da zamisli svoj život bez nje. Zato je crtala po njoj, uverena da time povećava spiritualnu delotvornost crteža, jer onda oni nastaju iz njenog srca ispunjenog ljubavlju prema ocu. Jednom je priznala da starac prilično liči na njenog oca.

Njen otac je bio svilar. Kao maloj, voleo je da joj priča o svilarenju i kako je, kao mlad, upao u taj posao još pre Velikog rata. Svilarenje ga je obogatilo u svakom smislu. Umro je u svojoj devedeset i nekoj godini. I majka joj je dugo poživala. Od imetka više ničeg nije imao osim kuće sa nevelikom svilarom u Pančevu. Bio je srećan da mu vlasti nisu oduzeli i tu kuću. Njegova ćerka jedinica, koja se nikad neće udavati, u prvi mah je htela da nastavi da živi u toj kući, ali je odustala. Za njen isceliteljski poziv bolje je biti u većem mestu.

Starac jedva da je nešto znao o svili, on koji je, ne samo kao radoznali pripovedač nego i kao neko ko je, ko zna šta je bio, o svemu znao mnogo. Zato je gospođa, mogao bi da kaže, znala sve, i to takoreći iz prve ruke, barem kad je reč o gajenju svilenih buba, belom dudu i njegovim bolestima, o tkanju i bojenju. Kao devojičica se igrala ispod konopaca na kojima su se sušile svilene niti u dugim pramenovima. Kuća u kojoj je tada živela bila je okružena gonkovima. Ulazni hodnik je bio sa drvenom kolonadom. Ostali su imali samo široku nastrešnicu. Konopci sa svilom su bili

rastegnuti u tim gonkovima, pod krovom, zaštićeni od kiša, a opet, u isti mah, izloženi spoljašnjim vazдушnim strujama. Ispod konopaca su bili nogari za letve na kojima se isto tako sušila svila. U međuratno vreme otac je imao nekoliko prostranih sušara sagrađenih na istom principu gonkova.

Otac se bojao jakog vetra koji je svilce rušio sa drveta, pa oni umirali od gladi. Još više se bojao ledene tuče koja je nailazila u nevreme, govorio je ćerci o takvom slučaju koji se jednom desio ni više ni manje u proleću, u aprilu. Ne samo što su sve do jedne bube popadale iz krošnji i tako ostale bez lišća kojim se hrane, nego je i samo drvo ostalo bez lišća za uzgoj sledećeg naraštaja svilaca. Bilo je tako sa svim drvećem i dudovima u okolini. Terao je otac, zatim, vrapce, čvorke, divlje golubove, koji su u svilcima na lišću videli za sebe dobre zalogaje. Verovatno su u svome ptičijem mozgu zaključivali da su im ove bubice i gusenice rasute pod kljun kao bogomdani poklon. Pridruživale su im se nasrtljivo, bez ustezanja, i ose i muve. Tamanile su očeve svilce po ceo bogovetni dan. Ipak, mnoge svilce je otac uspeo da zaštititi i omogućiti im da prožive ceo svoj ciklus. Sušna godina bi oca rasplakala. Zbog suše bi dudovo lišće otvrdnulo do te mere da ni snažnim čeljustima gusenice nisu uspevale da ih brste.

Emil i starac su već bili prošli celu ulicu u kojoj je nekad stanovala gospođa. Ali starac je nastavljao sa pričom koju je čuo od gospođe.

U Kini je izmišljena proizvodnja svile i tokom nekoliko vekova tajna svile nije prelazila kineske granice. Tajna je štićena strogim carskim dekretima. Svako ko bi pokušao da iznese tehniku svilarenja, svilene bube ili njihova jaja bivao je osuđen na smrt. Japan je prvi uspeo da ukrade tajnu. Pronašao je Korejce, dovoljno nalik Kinezima i sa tečnim znanjem jezika. Poslao ih je u Kinu gde su ovi uspeali da podgovore četiri mlade Kineskinje da ih upute u veštinu običnog i bojenog tkanja. Gospodin otac nije umeo da odgovori na ćerkino zabrinuto pitanje kakva je sudbina nadalje bila tih naivnih Kineskinja. Verovatno im njihova lakovernost nije bila od pomoći kad su otkrivene. Korejci su sa stečenim svilariskim znanjem pobegli. Ni samoj gospođi, kad je već odrasla, nije pošlo za rukom da se obavesti o detaljima sudbine devojaka. Kao da joj je bilo veoma krivo zbog njih. Prevarene devojke, nehotične izdajnice, nisu ostale u istoriji i u dokumentima nema podataka o njima. Ni Evropa nije kasnila, iako je, prema Prokopiju, piscu *Tajne istorije*, uspeala da se dočepa jajašca svilenih buba tek dva veka docnije. Vizantijski car Justinijan odaslao je u tom cilju u Kinu dvojicu nestorijskih kaluđera kao navodnih misionara. Nestorije, svojevremeni patrijarh Konstantinopolja, tvrdio je da je Hristova priroda dvostruka, i božanska i ljudska, te da Bogorodicu, koja je bila obična žena, treba zvati samo Hristorodicom. To hristološko učenje će biti proglašeno za jeretičko. Ali u istočnoj hrišćanskoj crkvi mnogi su nastavili

da podržavaju Nestorijevo učenje. Kako god bilo, spomenuti monasi uspeali su u misiji i prokrijumčarili su iz Kine željena jajašca skrivena u bambusovoj trsci. Tako je u manastirima Vizantije počelo uzgajanje buba. Kvalitet vizantijske svile je bio veoma cenjen, prvenstveno zbog tkanja i posvećenosti u dekorisanju tkanine. Tehnike tkanja su bile preuzete iz Egipta. Nedugo zatim pojavili su se i razboji. Industrija svile je procvetala u Evropi i trajala je nekih milenijum i po, mada je uvek bila pod nadzorom najbogatijih. Propast je nastupila usled bolesti kojima su nenadano bile zahvaćene svilene bube. Bila je to epidemija izazvana mikrosporama i virusima. Počela je time što je najpre bilo zaraženo dudovo lišće kojim su se bube hranile. U Francuskoj je u pomoć pozvan i Luj Paster, koji je uspeo da reši problem tek četvrt veka docnije. Ali značaj svile je među kupcima već bio opao. Cene čaura svilene bube su porasle. Propadanju industrije doprinelo je i otvaranje Sueckog kanala. Jeftinije je bilo uvoziti svilu iz Kine i Japana. Industrijalizacija je postepeno izbacivala iz upotrebe ručne razboje. Hemija je stvorila sintetičke materijale, pre svih anilin, dušu dao za lako kolorisanje, u bojama od purpurne do indiga. Stvorena je i viskoza koja je oglašavana kao veštačka svila, a svakako je bila jeftinija od prirodne. Za razliku od evropske krize svile, Japan je modernizovao svilarenje i postao najistaknutiji proizvođač svile u svetu. Za njom su išle i mnoge azijske zemlje. Njihov izvoz je imao široki raspon ponude, od čaura i sirove svile do bojene i dezerirane gotove svilene tkanine. Drugi svetski rat je onemogućio nastavak uvoza iz Azije. Zapadne zemlje su bile prinuđene da traže zamenu. Umesto svile je, recimo, za padobrane počeo da se koristi najlon. Najlon se posvuda širio, od čarapa do haljina i košulja. Izgubljeno tržište svile nije se povratilo ni posle rata. Svilarstvo je otkriveno pre pet hiljada godina i neće ga sadašnje neprilike sahraniti. Svilene niti su rastegljivije i po pet puta nego sintetika. Otac je, potkraj života, ustanovio da se bez svile ne može ni na Mesec. Pročitao je najavu da se kosmonauti spremaju da polete na Mesec. Njihova odeća, da bi im bila pripijena uz telo, morala je da bude od svilenih niti. One su toliko čvrste da mogu, upletene u konopac, da drže ne samo svemirske kapsule nego možda i čitav zemaljski satelit.

Gospođa je ispričala starcu tokom njihovih susreta i kako je to bilo kod nas. Onako kako je i sama slušala od oca, koji je bio zagovornik starinskih načina u proizvodnji svile i gledao da što više sazna kako je svila stvarana u staroj Kini, a onda je otkrivene stvari primenjivao u svom svilariskom poduhvatu, stvarajući sve više svilu kakva je ona bila u svojoj iskonu. Svilene bube je nazivao svilci. Kad mu nešto nije polazilo za rukom zvao ih je moljci.

Svilarstvo je u Banatu, odakle je rodnom bio gospodin otac, iz Pančeva, mnoga mesta učinilo

takoreći industrijskim. Sama domaćinstva su postale male fabrike. Banat je bio svilarski centar Balkana, a Pančevo glavno sedište. Industrijalizacija Banata zapravo je počela svilarstvom. Sve je krenulo dvadesetak godina posle odlaska Turaka. Početkom osamnaestog veka gotovo svaka kuća je tada ušla u posao sa svilom. U svakoj se gajila svilena buba. U Bečkerek su to najpre radili naseljeni Katalonci, koji su grad nazvali Mala Barselona, a kraj gde im je Bečki dvor dodelio parcele za kuće nazivan je Mala Amerika. Prvi su posadili dudove i razvijali čaure. Dudovi su bili pretežno beli. Mesečno se proizvodilo i do osamdeset kilograma sirove svile, a u Pančevu je to išlo i preko devedeset kilograma. Istorija svilarstva kod nas nije tekla svakad bez većih zastoja. Turci su posle neuspešnog osvajanja Beča, u povlačenju, palili za sobom mnoga veća banatska mesta. Ponekad su naleti košave bili tako snažni i olujni da su rušili dudove i ostalo drveće, pa čak usmrćivali i ptice. Uz te nepogode, naišla je i kuga koja je desetkovala stanovništvo. Mnogi su bežali u mađarsku Bačku i Srem. Ali seobama sa juga Banat je bio neprekidno naseljavan i svilarstvo bi iznova započinjalo. Novi drvoredi dudova po ulicama i uz drumove, koji su štitili od vetruštine, pa rasadnici, otkupne stanice, prodavnice jaja svilenih buba, predionice... Sve se obnavljalo. Po rekama, kao što su Tamiš, Begej, Tisa, Dunav, zaplovile su šajke koje su prevozile sirovu i gotovu svilu. Pojavili su se i zanatlije naučene da razmotavaju čaure i odmotavaju svilene niti. Svilarstvu se duguje, rekao je otac, i prvi štrajk u Banatu među svilarskim radnicama. Otac je nastavio posao i nakon završetka Drugog svetskog rata. Radio je u podržavljenj Svilarari.

Dobro je prošao, pomislio je starac, baš kako je to mislio i gospodin otac. Prisetio se tog vremena koje je izučavao pre nego što će biti lišen svega i postati isposnik. Doba nacionalizacije, narodnih neprijatelja, od kulaka do kapitalističkih tlačitelja radničke klase, i presuda bez suda.

Razumljivo je da su, pošto su se uvalili u tople perjane postelje iz kojih nisu više ustajali, rukovodiocima nove vlasti dozlogrdile bube i larve i slične koještarije. One su, u njihovim očima, naprosto ometale pravilan razvoj društva, prirode i industrije. Koze su zabranjene, ali mekeću, a svilene bube su zdušno zanemarene, ali čute i ispljuvavaju svilene konce. Dosta je bilo sa divljenjem pljuvački nekih tamo uvoznih insekata, o kojima pri tome treba brinuti i negovati ih kao da su odojčad. O tim zabludama se gospodin otac, dabome, nije usuđivao ni da zucne. Bio je srećan da je u Švajcarskoj imao tetku i teću kojima je poslao ćerku na škole. Tako je urota gluposti, slepila i sile obezakonila naš svileni put, mrmrljao je starac sebi u bradu. Na tom putu bila je zemlja među prvima u Evropi. Kad su najzad novi planeri razvoja protrljali oči, mogli su da vide da se zemlja

preko noći našla ne na začelju nego nigde. Istorija svilarstva u malome je naša istorija u velikome.

Kod kuće su pojedinci gajili svinje, kokoške, guske, ćurke i sitnu stoku, a otac je gajio svoje svilce. Oni su za njega bile najplemenitije domaće životinje. Nije tada, naravno, proizvodio onoliko svile koliko je to uspevao između dva rata, kad se obogatio na svili i što mu je sve bilo oteto uz njegov dobrovoljni pristanak, nego više za kućnu upotrebu i za sitnu prodaju krojačnicama. Svila je bojena u Novom Sadu, Novom Kneževcu, Kanjiži, ali za našu kuću to je radio sam otac na način kako je to naučio iz nemačkih knjiga da se radilo davno u Kini. Ipak, sa svilarstvom se u zemlji prekinulo upravo u godinama kad se gospođa vratila iz Švajcarske, priučena u naturopatiji. Dudovi su sečeni i iskrčivani, pomor svilenih buba je bio okončan. Ranije, kad je svilarstvo bilo kod nas u zamahu, sečenje dudova je bilo kažnjavano. Ko bi posekao do osam desetina kubika bio je prekršajno kažnjavan. Novčano. Preko toga, krivično, što je značilo zatvor. Nekad je dudova u zemlji bilo najmanje milion ili dva. A posle gašenja svilarstva, jedva da je ostala koja hiljada, pretežno u Banatu, zbog dudovače. Sad se u Kovilju, gde je preostalo nekoliko najstarijih stabala, drže srpski parastosi dudu. Sakupljaju se dudinje i peče rakija. U kafanama više nema dudovače, ali kaže se da se jedino još služi na „Kraju sveta“, gostionici na Arkanju iza Kovilja. Tamo se pravi i dobro crveno vino. O tome je gospođa slušala od žene kojoj je pomogla da se izleći od alkoholizma. Žena joj je često dolazila pijana do posrtanja. Gospođa je čula i da pojedinci pokušavaju, kao što je nekad njen otac, da ožive svilarstvo i budu svilari. Iz jajeta, ne većeg od makovog zrnca, ispili se gusenica koja proždire dudovo lišće. Na početku je sitna i nije teža od pola miligrama. Nužna joj je prolećna temperatura, od 23 do 27 stepeni, i da vazduh bude letnji, sa vlažnošću između 60 do 90 procenta. Treba paziti na svetlost i provetravanje. Posle mesec dana promeće se u leptirića, zahvaljujući kojem se svilena buba reprodukuje. Zatim stvara čauru u koju i sebe umotava. Na kraju svog razvitka uvećana je za deset hiljada puta. Tad je dugačka devet centimetara. Postala je crv težak do četiri grama, koji neprestano slini i slini. Tokom tri dana proizvodi iz sebe duguljaste čaure, u kojima se svilci od crvuljka i gusenice pretvaraju u lutku i kao zaštitom obavijaju svilenom niti čija dužina može biti i dva kilometra. Čaure mogu da se dalje prodaju za obradu ili da ih sam uzgajivač odmotava. Otac je to činio pomoću naprave koju je zvao filanda. A kasnije je to radio svojim rukama, na preslici, povremeno posipajući odmotanu nit kukuruznim brašnom da se ne bi ponovo slepila. Prvo bi čaure razlepio u vrućoj vodi. Po jednom ciklusu dobijao je oko osam kilograma svilenih niti. Izatkane, davale su stotinak metara svile. To je bilo više nego dovoljno za pristojan opstanak

porodice, naročito u trenutku kad je otac iz propale državne svilare bio isteran na ulicu.

Otac je još svilario u dvorištu, ali je već bio iznemogao i bez motivacije, pre svega zbog smrti majke, pa će ubrzo, a da nije ni sedam dana prošlo, za njom otići i on. Otac je svojevremeno za majku izatkao svileno platno široko pola metra, a dugačko sedamdeset metara. Majka je decenijama vezla po njemu. Izvezla je mnoge prizore, ponekad bi pored njih izvezla i reči. Bili su to prizori i reči iz ključnih događaja u istoriji porodice. Na toj tapiseriji bile su, dabome, najprisutnije slike oca u raznim deonicama svilarenja. Istorija na svili je počinjala Halejevom kometom koju su majka i otac videli 1910. godine, krajem aprila, upravo kad su se njih dvoje upoznali i zagledali jedno u drugo, ostajući u ljubavi do njihovog poslednjeg daha. Tu tapiseriju gospođa više nema. Ukradena joj je kad se iseljavala iz Pančeva. Još je oplakuje. Davala je i oglase, obećavajući novčane nagrade ako joj lopovi vrate oslikani život njenih roditelja. Ko god da joj je ukrao to porodično i neponovljivo blago nije mario za njene vapajuće ponude ili oglase nije ni video u novinama.

Za roditeljima je, verovatno, otišao i poslednji svilac. Gospođa je sav imetak koji je nasledila rasprodala i kupila u Beogradu kućicu sa baštom u kojoj je pričala starcu dok bi ga nutkala da jede i pokazivala mu očev katalog uzoraka, a za sve vreme o rame joj se kačio Hanuman, kezeći se na gosta, koji nije shvatao da li mu majmun nešto poručuje svojim keženjem.

Govorila je starcu, pri tome ne bez ponavljanja, da je pažljivo slušala oca, ali i sama je ponešto videla, i to nikad neće zaboraviti. Rasla je usred svile. U dugom hodniku ili prostranom tremu zvanom gonk koji se pružao uz kuću, istovremeno bio deo dvorišta i deo kuće, senovit, ali i ispunjen sunčevom toplinom, na konopcima, nogarima i nameštenim letvama sušili su se debeli pramenovi svilenih niti. Pre sušenja, gusenice su iz čaura svile bile isterivane i ubijane potapanjem u vrelu vodu. Otac joj je rekao da su te mrtve crve u Kini jeli, propržene, kao poslasticu. Potom su razmotane čaure ispirane u što većoj količini vode, uglavnom u bazenima, ali bilo je poželjno da ta voda bude tekuća. Svileni konac je, na sušenju, zauzimao ceo gonk. Belina svile je obasjavala i samu unutrašnjost kuće, ne manje intenzivno nego što je sunce bleštalo na otvorenom dvorištu.

Stabla duda su posvuda. Stari i mladi dudovi. Crni i beli, ali češće beli. Za bube se bere lišće belog duda ili se u krošnje duda puštaju svilci da se sami hrane lišćem i razvijaju u crve zaštićene svilenim čaurama. Ulični drvoredi su bili dudovi. U svakom dvorištu je po jedan ili dva duda sa ogromnim krošnjama. Dečaci se penju po njima i skrivaju među lišćem. Čak i devojčice ne oklevaju da se popnu na dud. Beru dudinje i jedu ih odjednom punu šaku. Crne dudinje se skupljaju i za rakiju. Danas se dudovača ne pravi, ali ranije je

dobra svila dolazila sa razboja samo ako bi se barem jednom nedeljno tkači napili dudovače. Bez dudovače jedva da bi ceo dan izdržali za razbojem, a da ih ne obuzme teška seta. Tkalje koje, međutim, izbegavaju dudovaču, uvek izgledaju melanholično, uronjene u misli o porodici koja je njihov jedini kosmos. Dudovi se pružaju u nedogled uz ivice drumova koji vode između sela i varoši. Gospođa je jednom i pala sa duda. I to na glavu. Zemlja je, srećom, bila rastresita. Oko dudovog stabla bilo je obavezno i redovno okopavano. Grumeni zemlji su bili sitnjeni. Malo se ugruvala, ništa strašno, a iz nosa joj je pocurila sukrvica. Kad je to rekla, stidljivo se nasmejala svojoj iskrenosti. Svako je mogao da gaji bube i proizvodi svilu. Neophodna sredstva nisu bila nedostižna. Za veće narudžbe gospođin otac je unajmljivao seljanke i njihovu decu.

U početku su imali samo malu svilaru, sa koritima, jednim ručnim razbojem, sudovima za bojenje tkanine. Osim u gonku, svila je sušena i u preuređenoj staji koja je zagrevana pećkom loženom spolja, iz dvorišta.

Ta prva očeva svilara, koja je još radila kao esperimentalna, za istraživanja starih tehnika, kad se gospođa rodila, bila je u dnu dvorišta. Pored velikog smokvinog drveta, ali ona se ne seća da je na toj smokvi ikad bilo zrelih plodova.

Otac je postepeno, razvijajući posao, pre gospođinog rođenja, zakupio i stare i propale svilare u Oповu, Bečkereku, Perlezu, posvuda po Banatu gde su nekad, u prethodnom veku, bile svilare u nemačkom vlasništvu. Odonda je već otac koristio isključivo prirodne boje. Anilin mu nije padao na pamet. Prezirao je sve što je veštačko na takvoj božanskoj tkanini kao što je svila. Anilinske i slične sintetičke boje bile su uvreda prirodi svile. Dobavljaio je lišće indiga za tamnoplavu boju. Po pašnjacima i jarkovima uz drumove iskopavao je koren broćike za crvenu boju. Za crvenu boju je koristio i cvetove šafrana, koje je teže nalazio, jedino po planinskim stazama kad je odlazio u potragu za divljim dudom. Kad je bio u prilici, umesto gajenih svilaca nabavljaio je divlje, koji su bili u stanju da stvaraju svilene čaure u zlatnožutoj, smeđoj i zelenoj boji, zavisno od toga čime su bili hranjeni. Zato je disciplinovano vodio računa o dijete svilaca. Za svaku boju dijeta je bila drukčija. „I ti bi morao da paziš šta jedeš“, rekao je starac Emilu, a ovaj se namrgodio. Zašto se svi trude da mu otežaju život koji mu je ionako težak, pomislio je Emil zauzvrat. „Baš me zabole patka za njihove savete koje znam i sam“, zaključio je.

Otac je odlazio svakog leta preko Dunava u planine, u potrazi za retkim divljim dudom. Tokom prve polovine ciklusa hranio je svilce lišćem divljeg duda, a u ostatku ciklusa lišćem duda iz dvorišta i ispred kuće. Ta mešana dijeta izazivala je pojavu žute pigmentacije u čaurama. Bele čaure su, razumljivo, poticale od ishrane lišćem uobičajenog, baštenskog duda. Izlaganje čaura suncu, a

da su pre toga posute najsitnijim zlatnim prahom, dovodilo je do pojave svetlosne indukcije zlatnih čestica koje bi se onda u jonskom vidu združivale sa svilenom niti. Otac je to gospođi spominjao, ali nikad to lično nije probao. Za tu svilu protkanu zlatnim žicama trebalo je u mnogo čemu biti opremljeniji od njega. Nije probao da stvori ni čajnu svilu. Bila je to svila u boji čaja. Za nju bi morao da nabavi lišće jama, čije su krtole nalik krompiru i koji je rađao u specifičnoj kineskoj provinciji severno i zapadno od Hong-Konga, pa tim lišćem da prehranjuje svilce. Često je umeo da razgovara sa svilcima. Pitaoh ih je kako da im ugodi. Ali o onome što bi čuo od njih, nikome nije kazivao ni reč. Tajnu njihovih šapata odneo je sa sobom. Najdragocenije što je ostavio ćerki bio je katalog svih vrsta svile koje je tokom svog života stvarao svojom svilarskom umetnošću.

Emil je slušao Vedogonjino kazivanje o svili, a što je čuo od gospođe, čak i s većom pažnjom nego druge, pa i dramatičnije priče. Svilarenje je bilo deo i njegove intimne istorije. Nije zaboravio kako mu je njegov otac pripovedao o svom detinjstvu i udelu svilaca u tim ranim očevim godinama. Zbog te uspomene Vedogonjine reči kao da su mu se poput svile pripijale uz telo.

Starac je sve vreme, kazao je Emilu, dok je slušao o svilcima i svili, razgledao gospođine crteže urađene na svili o čijem nastanku mu je ona govorila. Crteži su za njega bili prava blagodat. Očev katalog svilenih uzoraka bila je knjiga koju je crtajući ispisivala. Poslednjih nekoliko uzoraka bili su zapravo obrezani listovi svilenog papira. Papir je izmišljen u Kini i pravljen od različitog materijala. Od bambusa, pirinča, lana, močvarnog papirusnog ševarja, pa i od svile. Svileni papir je bio najraskošniji i najskuplji. Gospođin otac je očigledno savladao tu kinesku tehniku i stvorio je svoj papir od svile. Starcu je proletelo kroz glavu da ti listovi, uvezani na kraju kataloga, mora da su čekali na gospođu da na njima završi svoju knjigu isceljenja. Hanuman je odjedared skočio na starca i oteo mu katalog. Kao da je hteo da kaže da tu svetinju kuće nema pravo da dodirne niko ko kući ne pripada. U dva skoka je odneo zagrljenu knjigu iz sobe i valjda je sakrio na mestu koje su samo gospođa i on poznavali. Starac je pomislio da bi to mesto moglo biti u alkovu koji je strogo majmunov deo kuće. Tokom zime starac je nekoliko puta bio u poseti kod gospođe. Majmun ga je svaki put sumnjičavo posmatrao i ispuštao krike na svaku njegovu kretanju.

U proleće prethodne godine, gospođe nije bilo na malom balkonu u erkeru kuće. Pomislio je da je bolesna. Možda joj je potrebna pomoć. Pozvonio je i kucao joj na vrata. Nikakav glas niti šum se nije čuo iznutra. Obišao je kuću kroz bašticu. Ta omanja bašta, u to vreme je baš bila sva u cvetu. Divio joj se i bašti i njenoj vlasnici koja ju je negovala i brinula o njoj. Stazica po kojoj je išao bila je i sama posuta divljim ljubičicama. Izuo se

da ih svojim izdrljanim patikama ne bi ugazio. Neka mu se i gola stopala nadišu plavih cvetića, a da ih ne oskrnavi. Zadnji ulaz u kuću je, začudo, bio otvoren. Dozivao je gospođu. Nije bilo odziva. Poplašio se. Bilo je oko podneva kad je ona uvek bila kod kuće. Zato se usudio da kroči unutra, sve vreme je dozivajući. Na stolu je bila njena knjiga sa uzorcima svile. U knjizi više nije preostao niti jedan jedini komad svile. Ostale su samo korice. Svu svilu iz očevog kataloga je utrošila na svoje nerazumljive geometrijske crteže, a onda te svilene listove izvukla iz korica. Otvorio je oba prozora na pročelju kuće. Osetio je silnu potrebu da to učini. Pošto gospođe nije bilo, izišao je na ulicu. Smestio se ispod obližnje magnolije. Tek je bila procvetala. Bela. Ostao je oslonjen o stablo. Kad se smrklo, seo je uz njega. Odozdo je posmatrao cvetove na drvetu, obasjane mesečinom. Čak se i uspavao. Pre toga je oslonio grančicu na ulaznu kapiju od kovanog gvožđa. Cela kuća je sa okućnicom bila ograđena zidićem na kojem je bila mreža od kovanog gvožđa. Prozori koji gledaju na ulicu bili su otvoreni. Niko ga nije budio, i na tom mestu je prenoćio. Sutradan izjutra, pošto je utvrdio da je grančica sa nekoliko kapljica noćne rose tamo gde ju je smestio i da niko nije ulazio niti izlazio iz kuće, ponovo je ušao u nju. Ponovo je dozivao gospođu, i vikao njeno ime. Nije je bilo. Sa ulice je još jedared usredsređeno pogledao u kuću, nadajući se da će opet videti gospođu kako ga doziva nagnuta kroz prozor. Hanuman je bio na drugom prozoru. Više se nije kreveljio, niti se penjao uz prozorski okvir, hoteći da dohvati sunce, niti je veselo skakutao. Bilo je očigledno da je pomutio mozgom. Samo je gledao u prazno. Otkako gospođe više nema, retko prolazi ovom ulicom. Kuća stoji zapuštena, nenastanjena, a i baštica oko nje je već zarasla u korov, „kao što možeš i sam da vidiš“, rekao je Emilu prvi put ga pogledavši otkako je počeo da mu priča o toj ženi čije srce kao da je i samo bilo od tople svile.

Emil je samo klimnuo glavom. U tom trenu su, pošto su napravili ogroman krug po tom kraju grada, zvanom Zlatni breg, u Gornjem Vračaru, ponovo stigli do kuće u čijem prozoru je, obojici se to pričinilo, još bilo majmunče. Odjednom se na grad obrušila jesenja provala oblaka. Kiša je šibala po njima kao vodenim bičevima. Osvrtali su se za mestom koje će ih zaštititi. Pretrčaše do nekog ulaza sa ovećom nastrešnicom. Po ulicama su krenule bujice. Pravi povodanj! Starac reče da zna trideset i jednu reč za kišu i desetak za sneg. Emil ga je pogledao i neverici. Onda se dosetio. Stalno je izložen stihijama. Padavine su za njega ono što je nestanak vode za Emila u potkrovlju. Nešto o čemu sve zna iz prve ruke. Upoznao je sve njihove nijanse. Emil zna samo za kišu, dažd, kišicu, rominjanje, susnežicu, kapljanje za vrat, jebeš-ovu-dosadnu-kišu i, najgoru, kišu prokišnicu koja mu odvaljuje strop kad mu prokišnja u potkrovlju i kad po podu širi sve suđe koje ima. Ne

samo da zna toliko naziva, dodao je starac, nego je naposljetku zavoleo svaki oblik koji evociraju sve te reči. Što više reči imamo za pojavu neke stvari, utoliko nam je i život raznolikiji, pa voleli ga ili ne voleli. Ma koliko se svakodnevno suočavao sa njegovim neizvesnosti, starac ga je voleo. Emil je, sa svoje strane, bio kolebljiv, ali nijednog časa nije dolazilo u obzir da ga se odriče. Počeo je da razume lepotu. Nema je samo u svili, u knjizi uzoraka sa kojima je otišla i Vedogonjina dobrotvorka, u njenim crtežima koji isceljuju, nego i u smućenom majmunu u prozoru, i u ovoj kišurini u kojoj će se obojica okupati do gole kože.

Jedan od naziva za kišu, koje je starac znao, bila je potop. Svega jednom u životu je popio gutljaj dudovače. Alkohol mu nije bio omiljeni napitak. Kad je gospođa spomenula „Kraj sveta“ u kojem se još toči dudovača, on se zapitao da li je tamo, kod Kovilja, zaista kraj sveta, ivica na kojoj završava zemaljska kugla. Sve je moguće, pa i to da je kraj sveta, nekim čudom, nedaleko odavde. Korak-nemo, i evo se već strmoglavljujemo u prazninu. Sad je bilo prirodno da se zapita nismo li mi već u praznini. Sve vreme padamo. Neko to zna, drugi to ne zna. Možda ne padamo baš svi. Ali taj korak u prazninu mogla je da učini gospođa, napuštajući i njega i Hanumana. Ako je majmun pomutio mozgom, kao što izgleda da jeste, onda je i on, u neku ruku, pošao za svojom gospodaricom.

Emil je zverao u pljusak, a kad se okrenuo, vide starca maltene golog. Skinuo je sve sa sebe i ostao samo u dugačkim gaćama. Pažljivo je slagao odeću tako da ne pokisne. Onda je izišao na kišu. Trljao se rukama po telu kao da se tušira. Dizao je ruke uvis, skakutao i šutirao kišne kapi. Zamolio je Emila da mu doda sapun koju mu je u rancu, odmah na vrhu. Ceo se nasapunjao. I gaće. Zavlačio je ruku u njih, prao je međunožje i zadnjicu, pri tome raširivši noge. Emil ga je ćutke posmatrao, govoreći sebi da se to zove higijena. Starac je nasapunjao i kosu i bradu. Video je Emil jednom svečeri, kod Narodne biblioteke, nagog muškarca koji je kročio u fontanu i prao pantalone. Bilo je prilično hladno i kišica je rominjala, ali perač pantalona nije za to, a i ni za koga od retkih prolaznika, nimalo mario. Pantalonama je treskao po betonskom rubu fontane da bi iz njih isterao i poslednju česticu prljavštine. Izlagao se vodoskocima koji su se uključivali i isključivali na svakih dvadesetak sekundi. Nisu li u stara vremena devojke na rečnim obalama tako belele platno? Za sve, kao i za Emila, bio je to neobičan prizor. Emil ga nikad neće zaboraviti. Sad je gledao u sličan prizor. Naposljetku je starac svukao i gaće. Još malo je kisnuo, pa se vratio pod nastrešnicu. Gaće je iscedio i smestio u plastičnu kesu. Navukao je suvu odeću na sebe i obuio se. Kao da je nebo čekalo samo na taj trenutak da zaustavi provalu oblaka. „Baš na vreme“, progundao je starac. „Treba uvek kad je ovakav potop biti brz.“

Starac nije prestajao da radi na sebi. Iz torbaka je izvukao kesu sa belim prahom. Uzeo ga je onoliko koliko je mogao sa tri prsta i počeo njime žustro da trlja desni i zube. Kakav li je to prah, zapitao se Emil. Kad je starac završio, otvorio je usta, prstima razmaknuo bradu i usne i zube pokazao Emilu, kao da mu se kezi. Potom je kao magičnu reč izgovorio „soda bikarbona“. Higijenski obred je time bio okončan. Uzbudljiva lekcija za život na ulici, pomisli Emil i prikriveno strignu ušima.

Pre nego što će poći dalje, ne gledajući u Emila nego u bare pred njima, starac reče kao da čita:

Kad kiša pada ne mogu a da ne pokisnem do gole kože. Kad sneg veje, dopuštam mu da me zaveje i da onda izdaleka izgledam kao drvo u snegu, drvo koje nema korenja i dovoljno je da me neko dodirne i ja padam.

Da li je to trebalo shvatiti kao beskućničku tužbalicu?

Starac bi spretno izbegavao da stane u ogromne lokve koje su pokrivale veći deo pločnika. Emil kao da je sve vreme gledao da ugazi posred njih. Noge koje je vukao kroz vodu, kao kad prstima prosejavamo pesak, bile su mu do kolena pokvašene. Bio je ponosan na tu detinjastu crtu kod sebe. S vremena na vreme, ako bi kapija bila otvorena, starac bi ulazio u bašte i skupljao nešto sa trave i zemlje. Zavlačio je glavu u glogovo žbunje. Nije pokazivao šta to nalazi i stavlja u kesu. Onda je Emil video. Vinogradski puževi i kišne gliste. Da, besplatne belančevine. Kad su živi, verovatno to i nije neki ukus. Ako ih obradimo i priredimo, to je već nešto drugo. Ko to može bolje znati od onih koji nikad nemaju obezbeđeni obrok? Uz puževe i gliste, u kesu je ušlo i nekoliko grančica tek procvetalog ruzmarina i šaka listova ranog bosiljka.

Kad se starački nag kupao na pljusku posle priče o svilariki, Vedogonja se u jedan mah sagnuo, pozvao je Emila, i pokazao mu u lokvi malenu bubu. Taj tvrdokrilac je svojim nožicama pokušavao da ispliva iz bare. Iako nije bio stvoren za plivanje, niti za ikakvu vodu, nijedan njegov deo nije bio sposoban da ga održi na vodenoj površini, on je ipak plivao. Lagano, uz hiljadu sitnih kretnji, preplivavao je lokvu. Prelazio je sa obale na obalu, pri čemu nijedna mu nije nudila baš ništa. Lokva je bila na pločniku i okruživao ju je beton. Tad se Emilu srce stegnulo.

Tu mi je Emil Zapara završio svoj izveštaj o jučerašnjem danu koji je proveo sa uličnim pri-povedačem.

*Odlomak iz rukopisa „Šibanje“
04.05.2023.*

Pisanje i izgnanstvo

*Proklinjem svoje pesme, svoje brbljive Muze,
otkako pomišljam na sudbinu u koju su me
nagnale. Neizlečivi jade! Proklete ili ne, šta sam
ja bez njih? — I neprestano tražim ono što me
usmrćuje.*

U tim Ovidijevim rečima, iz njegovih *Tužbalica* (V, 7, st. 21-24), prepoznatljivo je da se pesnik očajnički jasnovido suočio, bez uzmaka, sa izvesnom kobi svoga pisanja: bez svojih pesama ne može i nema ga, ali su ga one, istovremeno, nagnale u neku kletu sudbinu koju doživljava kao neizlečivi jad. To je sudbina izgnanika. I ne samu nju, tada i svoje pisanje pesnik prima kao neizlečivi jad. U pisanju podjednako otkriva jedinu mogućnost svoga identiteta, ali i blizinu smrti. Osvrćući se na svoje pisanje, proklinjući ga, konačno kao izgnanik uviđa da je ono, unutrašnjim neminovnostima i rizicima, osobeni put traženja smrti. Ali, u izgnanstvu, da je i utočište, prilika da zaboravi i da u tom zaboravu njegova izgnanička muka bude nagrađena (st. 57-58): *Od svoga pevanja tražim jedino da zaboravim, a zaboravim li — moja je muka nagrađena*. Prizivanje zaborava ovde je, ipak, samo figura da bi se što dramatičnije ocrtalo ono što pesnik ne može da zaboravi: sopstveni položaj prognanika, i dvosmisleni udeo pisanja u tom položaju.

Rimski plemić, oženjen Fabijom (bio mu je to treći brak), Cezarovom rođakom, zbog duha i spretnosti da sklapa popularna poetska dela omiljen i tražen u društvu, Ovidije je, ukratko, imao sve uslove da sjajno proživi. Iznenada, 8. godine posle Hrista, cezar August isteruje Ovidija i naređuje mu boravak na dalekim, zapadnim obalama Crnog mora, među plemenima Geta, u Tomima (današnja Constanța, u Rumunjskoj). Za tu *relegatio*, u optužnici protiv pesnika naveden je njegov erotski spev *Ars amatoria*. Istina je da je August zaveo politiku veće moralne stege, ali je istina i da je spomenuti spev objavljen bar desetak godina pre osude, te je svako tada u zvaničnom razlogu izгона video puki izgovor. U pitanju je bilo, svakako, nešto što je cezar hteo da ostane skriveno. Doba i priroda vlasti bili su takvi da slobodno iskazivanje svoga mišljenja nije dočekivano oberučke. Nije se moglo misliti i pisati slobodno i, istovremeno, živiti bez opasnosti. U svakom slučaju, do danas nije utvrđeno šta je to zapravo Ovidije strašno spevao, koja su to *carmen et error*, »pesma i greška«, izazvale carev bes da čak ni Augustov naslednik, Tiberije, nije dozvolio pesniku povratak u Rim ili neko pitomije mesto. Ovidije je ostao da skapa u surovom progonstvu. Njegova dela su povučena iz ondašnjih biblioteka; osuđen je na

zaborav. Tako je Ovidije među prvim piscima proteran, pod pokrićem književne i moralne cenzure, iz političkih razloga.

Biti izgnan značilo je zapesnika božanskih *Metamorfoza* biti izložen nemilosrdnom preobražaju. Ako je u Rimu bio glasoviti pesnik, među Getima on je najobičniji neznanac. Takva promena je za Ovidija gubitak identiteta. Izgnanik biva gubitnik u najdalekosežnijem smislu reči. U pisanju tada, o čemu govori izričito, rimski pesnik vidi jedini lek, premda ono, u izgnaničkim okolnostima, mora da nalikuje želji da budemo elegantni usred nesreće. Osim pedesetak elegijskih pisama, *Crnomorskih*, Ovidije je kao *relegatus* napisao i spomenute *Tužbalice*, čija je glavna tema upravo bol izgnanstva (st. 30-32): *Pokušavam da svojim patnjama dam reči. Šta bih činio inače, sam na ovim pustim obalama? Poznaješ li neki drugi način da bi se podnele ove muke?* Ono što je Ovidije napisao u Tomima jedno je od najstarijih i najpotpunijih književnih svedočanstava o izgnanstvu. U tom pisanju preteže nostalgična modulacija, ali se u njenom dosegu iskušavaju mnogi elementi s kojima će se suočavati uz variranja - zavisna od izraza, mesta, okolnosti, pravih razloga izгона, vremena - potonji izgnanici u pokušaju da svoj put i položaj prevedu u tekst, odbijati ih u njemu ili prihvatati, tragati za svojim autentičnim jezikom u prilikama obeskorenjenosti, sve zaraznijim tokom ljudske istorije. Lik obeskorenjenosti Ovidije će videti u Odiseju, s kojim se sam poredi u svojim izgnaničkim elegijama. Pomišlja da i on, »Odisej rimske istorije«, posle Trojanskog rata, zbog srditosti božanstva, luta morima, ne uspevajući nikako da pronade put i vrati se u Itaku, svoje zavičajno kraljevstvo. No, ma koliko odgovor izgledao potvrđan, sa Odisejem se postavlja pitanje da li je istinski povratak ikada mogućan.

Povest o Odiseju je povest o ljudskom iskustvu kad smo izmešteni i bivamo drugo, i otuda se ponekad vidimo kao da smo ništa i niko. Tokom devetogodišnjeg lutanja, sretao se Odisej s mnogim opasnostima, olujama, brodolomima, sa iskušenjima bez kojih nema izgnanstva. Ipak, sve što je Odisej morao da podnese dok je lutao samo je veo za presudnije dešavanje: rastuće obezličavanje. Grčki junak sve gubi: brod, drugove, oružje, junačku prošlost, pa i svoje ime. Naziva se Niko. Biva neznani, bezimni brodolomnik, onemogućen gotovo u svemu, bačen u njemu apsolutno strani svet kojeg doživljava kao neljudski. Biva stranac, nesrećnik koji maltene nema šta više da izgubi. Međutim, pevač *Odiseje* mu ipak nešto ostavlja. Odisej zadržava pamet, lukavstvo, pa tako i pamćenje da je čovek, neprestano u sebi skrivajući i oblikujući smisao za povratak. Bez obzira na zavodljive čari Kalipse, nikada ne zaboravlja zavičaj, nijednog trenutka se ne odriče svoje žene. Odupire se ponudi da bude besmrtn, izabire teže: da ponovo zauzme mesto smrtnog bića. No, pošto je u izgnanstvu izgubio identitet, stigavši kući pred

njim je zadatak da ga iznova osvoji, da ga potvrdi. Samim povratkom ne stiće istom pređašnji identitet. Ali, da li je identitet koji zadobiva, prerusen u skitnicu, na itačkom dvoru, istovetan s njegovim nekadašnjim? Da li se ikada može ponovo pripadati zajednici kojoj smo jednom prestali da pripadamo? Ko je jednom bio izgnanik, nikada više nije isti. Čak i da je izmolio povratak, vratio bi se *Ovidije izgnanik*, pesnik koji je ispisivao svoje progono, i za koga pisanje mora da ostane prokleti znak iste sudbine, znak prognanog pesnika, znak pisca kao prognanika. Pod tim znakom se, u pisanju, sučeljavaju pojedinac i zajednica. I ta se pozadina pretpostavlja u *Odiseji*, u kojoj se snažno, premda ne uvek jasno, dočarava kao preovlađujuća čovekova unutrašnja potreba da pripada nekoj zajednici. Štaviše, da bismo imali identitet, valja biti u zavičajnom kraju, grejati se uz otačko ognjište. Kao da je time, još davno, u homerovskim vremenima, evocirano ono što će tek u naše vreme progovoriti tako glasno i definitivno kao smaknuće: postoji nešto silovitije od svega čemu je čovek sklon, nešto zbog čega je spreman i da se odrekne individualnih vrednosti. Da bi se tome bilo blizu, pristajemo i na izopštenje, nadajući se da je privremeno, da ćemo »zaslužiti« da nam se »oprosti«. Zajednica, ognjište: potrebna nam je vera, naš »itački dvor«, partija, nešto u čemu ćemo se dodirivati s drugima, grejati se, kolektivizovati, biti okupljeni. Jer, izvan granica do kojih seže toplota i svetlost toga ognjišta vlada hladnoća i mrak. To je pogled koji baštinimo i čije prisustvo je jedna od ustanova moći. Po toj koncepciji, u svetu smo i u stvarnome jedino kada smo u dosegu »ognjišta«. S one strane je kaos i nestvarno. Kao stvarno shvata se samo ono što objašnjava naš ognjišni svet, daje mu smisao. Ako bismo se odveć udaljili od ognjišta koje okuplja stvarno u celinu, ne bismo imali kuda da pobegnemo osim da se izgubimo u nestvarnom, izložimo pretnjama haosa. Bez »ognjišta« sve bi se raspalo. Izgnanstvo je tada predavanje neuređenom, fragmentovanom, zbrkanom prostoru i vremenu, nestvarnom koje je iscrpljujući apsurd. Ono nije, po tome, samo napuštanje zavičajne zemlje nego i gubljenje svakog »ognjišta« koje jamči smisao sveta i našu ukorenjenost u njemu.

Otkuda onda dobrovoljna emigriranja ako se time »lišavamo smisla sveta«? Zato što ponekad nasilje predstavlja strašnji apsurd - zaključuje savremeni emigrant - od onoga koji nas vreba izvan zavičajnog ognjišta, zato što gladovanje i siromaštvo predstavljaju veću opasnost od haosa u koji polazimo odlučujući se da napustimo svoj dotadnji svet. A kako je s piscem i njegovim »ognjištem«? Jedan od mogućih odgovora ponudio je ruski pripovedač Georgij Vladimov, autor logorološkog romana *Verni Ruslan*, u razgovoru objavljenom u Parizu početkom 1979. godine: »Romansijer mora da živi sa svojim književnim likovima, mora da deli njihovu sudbinu. Razume se, oni koji su izvan granica bivaju slobodniji, pišu

šta hoće, dostupne su im sve knjige, ali malo-pomalo gube vezu s Rusijom; dve ili tri godine potom prihvataju zapadnjački način mišljenja slobodnog čoveka. A ruska specifičnost postepeno iščezava iz njihovog sećanja... Razume se, želim da vidim svet. Ali, bez nade u povratak, ne bih mogao da pođem.« I šta se zatim desilo s Vladimovim? Uručen mu je pasoš, ispraćen je i oduzeto mu je državljanstvo. Bez »ognjišta«, u izgnanstvu, on i dalje piše.

Ma koliko usamljenički posao, baš kao individualna praksa, slobodno pisanje zalog je zajedništva s drugim ljudima. Kadro je da zameni napušteno ili »ognjište« koje nam je uskraćeno, i da neljudske sile, skrivene upravo u srcu najčvršćih i najuređenijih poredaka, odbije i pokaže u njihovoj čudovišnoj golotinji. Nešto od te utešne mogućnosti iskusio je i Ovidije u svome izgnaničkom pisanju. Stolećima posle »Odiseja rimske istorije«, mnogi prognanici znali su da sagledaju isti položaj pisaca izgnanika: i oni »pošto su izgubili sadašnji trenutak, pokušavaju da obezbede sebi bar trajanje«. Osuđen na zaborav, Ovidije nije zaboravljen.

Iz knjige *Gatanja po pepelu - o izgnanstvima i logorima tragom pisanja*; treće, zagrebačko izdanje, Antibarbarus, 2009.

Jovica Aćin

Naš čovek u svetu

Toj priči ne mogu odoleti

Iskusili smo zbegove i sami i davno i nedavno. To su rane koje ne zaceljuju. Nikome ih ne treba poželeli

Novi roman Jovice Aćina „Pilot tramvaja“, u izdanju „Lagune“, govori o našem čoveku Miljanu Klisuri u najstrašnijem periodu 20. veka u Evropi, čoveku koji je kao dete sa ocem, i sa srpskom vojskom, prešao Albaniju i nastanio se u Marseju, postavši vozač tramvaja. Tamo je dočekaio još jednu ratnu katastrofu, a njegov život obeležila su prijateljstva sa ličnostima koje filozofski promišljaju stvarnost i istoriju, kao i potraga za njima. Prema rečima Jovice Aćina, ovaj roman potekao je od istinite priče koju je svojevremeno čuo na mediteranskom groblju gde je sahranjen Klisurin prijatelj. Za njegovim grobom Klisura traga u romanu, pa njegove kosti, uz s glinom izmešani pepeo svoje žene iz istrebljivačkog logora, prenosi u morsku grobnicu kod Krfa, u koju mu je tridesetak godina ranije već spušten otac smožden tifusom. „Podmorsko i podzemno društvo se neprestano uvećava, a mi... mi, naprotiv, izgaramo na tome da rasturimo planetu i sve živo na njoj.

Jesmo fantomi, prilično budalasti i maligni”, kaže Aćin.

Ova vaša knjiga počinje starim motivom pronađenog rukopisa, mada u do sada nepoznatoj varijanti. Šta za vas i vaše likove u „Pilotu tramvaja” znače zaboravljene priče?

Muze koje su mislile svojom glavom *Zaturene priče*, pa opet nađene na najne očekivanijem mestu! Takve su dragocene, jer najbolje raskrivaju izgubljene istine u životu. Odgurnuli smo ih u zaborav ili odvrćamo pogled od njih, upravo zato što se u njima nalazi nešto bolno, nešto što moramo znati, iako nas satire. Takva je priča i iz mog prošlog romana „Srodnici”. Bili su mi iskršli iz srca, pa ma koliko u njima priča duboko bila bolna. Ispričana je vedro, iako govori o ocu čija deca su prisiljena da odu i ostave ga zauvek samog. To je roman o fantomskom svetu i traganju po njemu za srodnicima, izbeglim od komaraca i malarije iz bečke-rečke Male Barselone, rasejanim, izgubljenim. Naselili su neko pirinejsko selo i nazvali ga svojim imenom. A kad onaj ko priča, stigne u selo, ono je pusto, fantomsko, i stvari počinju da se komplikuju. Uostalom, nije li današnji svet, naročito u ovim krajevima, u izvesnom smislu, fantomski? U „Pilotu tramvaja” takođe vide se Pirineji, zatim Srbija, čak i od Galipolja peške do Kosova, pa Crna Gora, Albanija, Sredozemno more, Francuska, Nemačka, Austrija... Evropa, i to u njenim zasad najstrašnijim trenucima prošlog veka, a koji nam mnogo govore o ovom veku. Moj junak, Miljan Klisura, marsejski tramvajdžija sa Homolja, najpre kao dečak na stradalnom bespuću preko arbanškog krša, pa sve dok ne ostari i ostanu mu jedino sećanja na prijatelje i bliske osobe, koji su skončali u evropskom kotlu i krematorijumu. Ali i taj roman je, verujem, vedar, iako govori o nimalo vedrom životu. Neki čitaoci su mi poverili da je kod njih roman izazvao blage halucinacije. To se dešava kad spojite svetlost i tamu.

Neki čitaoci su mi poverili da je kod njih roman izazvao blage halucinacije. To se dešava kad spojite svetlost i tamu

Ovaj vaš junak naizgled je „mali” čovek zatečen istorijom dva svetska rata. Šta ga ipak odvaja od uobičajenog tragičkog patosa zbog kog se vezujemo za slične junake? Tu su, u romanu, i nekadašnje evropske izbeglice i prelazak granica. Šta nam kazuju o današnjim, naročito s Bliskog istoka?

Svačiji život je poseban, svačija priča je jedinstvena. Klisurina priča je za mene bila izuzetan dar zato što sam je pronašao u celosti, u rečima koje je zabeležio zapisivač u knjizi. Bio je naš čovek u svetu, a takvima ne mogu da odolim. A i nas sadašnjih će ubrzo biti više u svetu nego u Srbiji. Kad je reč o izbeglicama koje prelaze granice danas, njihove mučne ispovesti već nalaze put do knjiga, i takvih svedočanstava će biti sve više. Biće zaveštanje vremena. Biće nešto na šta države koje

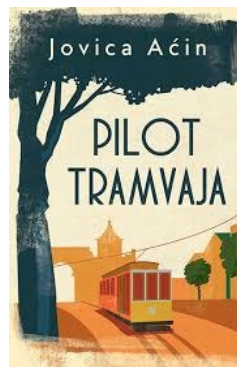
izokola ili direktno potpiruju tu nesreću u najmanju ruku ne mogu biti gorde. Iskusili smo zbegove i sami i davno i nedavno. To su rane koje ne zacepljuju. Nikome ih ne treba poželeti.

Klisurin poziv putnika prilika je i da ga povežete sa jednom stvarnom ličnošću, sa Simon Vejl. Na koji način je ona razmišljala o aktuelnim pitanjima prava na slobodu i pravdu u odnosu na politički život?

Rasplakaćete me. Tako na mene deluje svako spominjanje Simon. Simon je bila istinsko čudo. Filozofska intelektualka od strasti i samopregorne čestitosti. O tome što me pitate, najbolje je saznati od nje same, jer je mislila o slobodi, pravdi i o stotinu presudnih stvari kao da je maločas rođena i još je među nama, i zabrinuto se ogleda. Ali, malo se zna da je to odblesak Simon u mome romanu. Artikulisao sam jedan od ženskih likova prema njoj. Ko pročita roman, sve će mu biti rečeno o toj divnoj, čudesno inteligentnoj i hrabroj ženi. Uskoro će se pojaviti i priređena i prevedena njena knjiga „Bog u potrazi za čovekom”. Dugujemo je Aleksandri Mančić, od koje kod nas, ma na celom zapadnom Balkanu, nema boljeg znalca i komentatora mističke književnosti i misli. Aleksandra je prava osoba za delo Simon, i mističko i političko i naučno i filozofsko. Istinske srodnice. Čak i fizički liče jedna na drugu.

Evocirate sliku anđela istorije koji prestravljeno gleda u prošlost dok ga olujni vetar leđima nosi ka budućnosti. Ta slika kao da natkriljuje sve vaše likove, posebno one koji su stradali tokom albanske golgote, i one zatim pogubljene u logorima. Šta mislite o toj staroj ideji da se istorija ponavlja?

I moj junak Beni, Venijamin, u romanu je oblikovan po liku i životu Valtera Benjamina, ta slika njegovo je viđenje istorije. Pre svega, neki uvidi o svetu, kao i postupci u književnosti, ne zastarevaju. Bivaju, štaviše, novi, jer je nova životna i umetnička građa. Inače, šta bih o ponavljanju u istoriji mogao da mislim kad se pozivanjem na neminovnu tragiku ili navodno farsom istorije zataškavaju masakri? Kakvo god ponavljanje istorije, koja nam se istrkla iz ruku, a nikad nismo njome ni vladali, ne može biti pokriće za zlo koje se nikako ne smanjuje nego se stalno podjaruje.

Razgovor sa Jovicom Aćinom
vodila Marina Vulićević u
beogradskoj Politici

Kad nema smisla ima svega drugog

„Ko ne gleda, neće ni sam biti viđen baš kao što onaj ko govori ne čuje onoga ko mu govori. Tako nešto ume da dokuči samo neko ko poznaje prazninu u potankostima, tu pećinu praznine”, napisao je Jovica Aćin u knjizi „Ušće okeana”. U razgovoru za „Blic”, poznati pisac govori o ovoj svojevrsnoj zbirci priča, (ne)postojanju smisla, siromaštvu koje deformiše čoveka kao jednoj od ključnih odlika vremena u kojem živimo...

Govoreći o svojevrsnoj zbirci priča „Ušće okeana” Jovica Aćin kaže: „Mislim da je priča kao posebna vrsta životnog trenutka, a znamo da određeni, pravi trenutak može da obasja ceo život. Tako je priča zapravo kao munja. Od onih sam koji veruju da je svaka knjiga odraz piščevog života, a kroz to i vremena u kojem živi, u kojem je delo nastalo. ‘Ušće okeana’ je nastajalo poslednjih nekoliko godina, a ono što, između ostalog, povezuje čitav njen sadržaj jeste strast, koja, verujem, postoji kod svih ljudi, strast za lutanjem. Mislim na specifičnu vrstu lutanja, onu koja nastaje kada čovek ostane bez svesnog, planskog cilja, bez obzira na to da li ga je ostvario ili napustio, izgubio... Tada čovek nailazi, često neobjašnjivo, na stvari za koje možda nije ni znao da su mu bliske, potrebne. Ispostavlja se da lutanje ipak vodi nečemu, nekom cilju koji je duboko u nama, nečemu što nam je potrebno. Arsen Dedić je to u svojoj pesmi iskazao rečima: ‘I kad si išla krivim putem, sve te vodilo k meni’”

Svojevrsni junaci vaše knjige su poznati gradovi, trgovi, umetnička dela, stvaraooci poput Kafke, Markesa, Sezana, Frojda...

- I sve to potopljeno u život, u ono što čitalac može da doživi, bez obzira na to da li poznaje ili ne poznaje određena dela, stvaraoce... Sve ono čime su se ti veliki ljudi bavili javlja se i u tzv. običnim problemima, situacijama, svakodnevicama. I sve se javlja u rasponu između tuge i vedrine, smeha i očaja.

Na jednom mestu kažete: „Kad osetite da ste sami u svetu, to vas može boleti, ali vas nikakve obaveze neće mučiti”. Težnja ka slobodi ili bekstvu od nje?

- Ima tu i ironije. Jer neretko čovek, i kad traži usamljena mesta da bi se, na primer, suočio sa sobom, vremenom, ovim, onim, on zapravo žudi za drugim.

Kažete: „Ko ne gleda, neće ni sam biti viđen baš kao što onaj ko govori ne čuje onoga ko mu govori”. Mysticizam?

- Deluje tako. Neki mističari su govorili o tome da se u svemu što činimo u svetu ogleda svet u nama. Mysticizam, kao i neka vrsta naoko apsurdnih istina, često se može pokazati kao vrlo bitan za čoveka, vrlo prisutan u ljudskom životu. Eto to je jedan deo mojih priča koje su kao neka vrsta živih fotografija, fotografija u jeziku koje stvaramo mešajući fantaziju i realnost. Mislim da upravo zbog tog spoja priča i jeste nešto što je u osnovi ljudskih potreba, u osnovi onoga što kratko označavamo kao Šeherezada (koja je pričanjem priče produžavala, spasavala svoj život).

Fantazija nikad ne bi bila fantazija da nema u sebi zrno realnosti, niti bi realnost mogla bez fantazija. Imaginacija čini život kvalitetnijim. Verujem da bi nam život bio suv, opor... Možda ga ne bismo ni želeli da nema imaginacije. Mislim da nam danas zapravo nedostaje imaginacije. Bilo bi lepše da je ima više, i bilo bi manje zla.

A kako vidite realnost u kojoj živimo?

- Vi i ja smo pre više od 10 godina radili intervju koji se ispostavio kao vrlo značajan, a i danas se pominje. Tada smo, između ostalog, govorili o tome da svet gubi smisao, a kad nema smisla, odjednom sve postaje dozvoljeno i pretvara se u neku vrstu beznađa. I danas, koji god vid realnosti pogledate (društvena, istorijska, politička realnost), vi vidite da je taj smisao izgubljen, a da novi nije izgrađen.

Razgradnja i iščezavanje ikakvog smisla prisutno je svugde. Mislim da taj gubitak smisla i dalje traje, samo je dobio nove pojavne oblike, manifestacije. A kad sve izgubi smisao, onda više nema razloga za život. Dakle, morali bismo ozbiljno, da se bavimo stvaranjem smisla. Ne znam drugi način da to radimo nego tako što ćemo ga graditi kroz lutanje u ranije pomenutom značenju traženja izlaza dok pratimo putokaze na kojima piše: dobrota, ljubav, moral, odgovornost... Umetnost tu može da bude velika potpora. Jer, čak i kad ljudi ne čitaju knjige, ne idu u pozorišta, samo prisustvo pozorišta, knjiga, likovnih dela daje jednu posebnost svetu, doprinosi smislu.

Blic 06.05.2022.

Gordana Nonin

Čitanja Kafke mi je priuštilo mnoga zadovoljstva

U Kafkina sabrana dela, čije se prvo kolo u osam tomova pojavilo u izdanju Službenog glasnika, prevodilac i priređivač, sagovornik Novog magazina uvrstio je i sve ono što je sada dostupno u izraelskoj Nacionalnoj biblioteci

Ovdašnja kultura, prva posle samo dve velike evropske kulture, ima dela Franca Kafke u novom, celokupnom prevodu. U Kafkina sabраниh dela, čije se prvo kolo u osam tomova pojavilo na Sajmu knjiga u Beogradu u izdanju *Službenog glasnika*, prevodilac i priređivač Jovica Aćin uvrstio je i sve ono što je nakon ostavinske rasprave za Kafkinim prijateljem Maksom Brodom sada dostupno u izraelskoj Nacionalnoj biblioteci. U potpuno novom prevodu, Kafkina dela danas samo potvrđuju ono što je sam pisac napisao – „Knjiga mora da bude sekira za zaleđeno more u nama“.

Prvo kolo izdanja koje je povratak izvoru, najavljivano rečima: „Sve što je Kafka napisao i sve ono što je prečutao – na jednom mestu!“, dočekalo je publiku na štandu *Službenog glasnika*, kao deo projekta objavljivanja celokupnih njegovih dela u prevodu sagovornika *Novog magazina*, književnika Jovice Aćina (Zrenjanin, 1946). Prevod je urađen sa osloncem na faksimilna izdanja autentičnih rukopisnih izvornika. Ništa nije menjano, dodavano niti oduzimano, a kompozicija i redosled poglavlja u romanima preneseni su u najverodostojnijoj verziji. U korpusu svih priča i pripovednih odlomaka i nacрта, neobjavljenih za pišćevog života, priličan je broj do danas neznanih i u Srbiji neprevođenih.

Knjige su opremljene dopunskim objašnjenjima, podacima o tekstu i njegovim izvornicima, hronologijom, književnim komentarima crteža, kao i dragocenim pogovorima, koji potiču, takođe, od sagovornika NM.

U ediciji Nova misao Kulturnog centra Vojvodine Miloš Crnjanski, objavljen je vaš esej „Doktor pripovedanja – Kafka“. Da li je u tom eseju sublimirano vaše čitanje Kafke?

Kafku čitam odavno, već 50 godina. Moj posao nije toliko čitanje i prevođenje ali, pisanje jeste. Kao prevodilac, morao sam imati dosta čitalačkog iskustva. Kao čitalac nemam obavezu i da pišem o pročitanoj ali, s obzirom da sam prevodilac, a prevodio sam Kafkina dela već decenijama, onda sam, hteo ne hteo, bio podstaknut, da ne kažem,

prisiljen i da pišem o Kafki. Čitanja Kafke mi je priuštilo mnoga zadovoljstva. Nisam bio, kao pisac, pod uticajem Kafke kao što su to na početku bili Borhes, Markes, Nabokov, Bucati, Zebald, Bernhard i drugi pisci. Crpeo sam zadovoljstvo iz čitanja njegovih dela ali sam osećao i kao kaznu to da moram i da pišem o tome. Utoliko pre što se radi o piscu o kome je toliko toga napisano.

Upravo, zar nije Kafka pisac o kojem je gotovo sve napisano?

Verovatno je on pisac o kojem je najviše pisano u istoriji književnosti. Možda samo *Biblija* ima više bibliografskih jedinica. Dakle, pisati o takvom piscu nije jednostavno. Zato sam preduzeo nešto što je meni bilo najpodsticajnije a to je da istaknem ono što je najdragocenije u njegovom delu jer, Kafka se nikad ne može preceniti kad je u pitanju njegov značaj u istoriji svetske kulture. Hteo sam to da učinim na svoj način, spisateljski. Kao da šaljem dar, poklon za pisca od pisca. U ovom eseju koji spominjete, eseju od četrdesetak stranica, javlja se kombinacija onog esejističkog, što je interpretativno, ono što je moj čitalački utisak sa osvrtima na neke meni važnije autore koji su pisali o Kafki, a sa druge strane, ima i onih, što književni učenjaci zovu, narativnih dimenzija. Tako da i u ovom eseju, kao i u mojim ranijim, ima pripovedačkih elemenata. Iz pripovedača iz mladosti, pretvorio sam se u esejistu a potom sam se iz esejiste ponovo vratio, pretvorio u nekog drugog pripovedača koji je sebi dozvolio da uđe u tu avanturu da piše romane.

Vaš roman „Dozvola za bicikl“ trebalo bi da se pojavi u IK Agora, a dosad je objavljen samo u Crnoj Gori. Objavio ga je cetinjski OKF – Otvoreni kulturni forum nakon što ste dobili Njegoševu nagradu. Da li je to zaista roman o Kafki?

Da, roman govori kroz kakve muke su pisac i prevodilac prolazili u nekadašnjoj Jugoslaviji. U romanu je reč o mom druženju sa Kafkom i prošlih decenija ali i u ovom današnjem trenutku utoliko pre što Kafka može štošta da znači, nosi vrstu univerzalnog smisla od društvenih pitanja do religije, a može i da nam pokaže neke stvari – da je on danas živ mogao bi da nam otkrije nešto od istine koju smo mi danas osuđeni da živimo. Da, osuđeni jer, podsetiću vas kakvu Kafka ima rečenicu, onu koja mi je predstavljala veliki problem i zbog koje sam se često osećao kao budala pred njom. Ta rečenica počinje sa jednom jednostavnom idejom iz koje on onda izvlači njene posledice, njene sve moguće slojeve, dakle, bukvalno iz nje sve izvlači, čak i kontra ideje iznosi, da bi na kraju to sve bila jedna jedina rečenica. S obzirom na razliku između nemačkog i našeg jezika, zbog različitog redosleda u rečenici, s obzirom na taj

glagol kojim on završava rečenicu, uvek sam doživljavao kao da je tom jednom rečju na kraju pala neka presuda.

I u eseju „Doktor pripovedanja“ pisali ste o toj njegovoj rečenici u kojoj on uvek odgađa završetak baš kao što i njegovo celokupno delo nikad nema završetak. Zašto ste se upustili u tako grandiozan podvig da prevedete ponovo celokupno njegovo delo?

Osećao sam to kao neophodnost pravednijeg odnosa prema njemu, kao pitanje pravde. Nije meni bio glavni cilj da ga prevedem, to sam radio i u prethodnim decenijama. Kafku sam radio zbog pravde jer, sve ono što se dosad radilo nije verodostojni i svekoliki Kafka jer je često bio menjan. Menjana je često kompozicija njegovih romana, pričama su dodavane interpunkcije, dodavani krajevi. To je ono što je kod nas bilo poznato. Kad sam još pre pola veka počinjao da ga čitam, u najmanju ruku mi je bilo žao zbog toga. Razmišljao sam kako bih se ja kao pisac osećao da se sa mojim tekstovima tako nešto radi, čak i ako je sa najboljim namerama. Znamo da je njegov prijatelj Maks Brod spasio rukopise, nije ih spalio kako je to pisac želeo, a ipak je oko polovina spaljena, ali isto tako znamo da je Brod intervenisao na tim rukopisima verujući da se radi o samo nekim prvim verzijama. Tek sada, kad sam preveo sve od Kafke, sada imamo jedinstvenog Kafku kakvog nema ne samo u našem okruženju, na Balkanu, već i šire. Ima ga u Nemačkoj, delimično i u Francuskoj, ali sada i prvi put kod nas. Da se ovo prvo kolo njegovih sabranih umetničkih dela pojavilo pre dve godine kad sam završio sa prevodom, to bi bilo prvo takvo izdanje u svetu. No, dobro, evo mi sada imamo naše izdanje i retki smo u svetu koji to imamo.

Govorite o umetničkim delima jer, pored književnosti, objavljeni su i Kafkini crteži. I pre nekoliko godina su kod nas objavljeni u Geopoetici, i to ste takođe vi priredili. Šta je novo u ovom izdanju?

Da, objavili smo Kafkine crteže i ranije ali oni su sada dopunjeni. U međuvremenu, završena su suđenja u vezi sa njegovom rukopisnom zaostavštinom u Izraelu, koja je ostala iza Maksa Broda. Konačno je sve pripalo državi Izrael tako da je sada sve dostupno u Nacionalnoj biblioteci u Jerusalemu. Otkrio sam da ima nekih crteža koji do sada nisu bili poznati javnosti. Radi se o petnaestak novootkrivenih crteža koji nisu bili zastupljeni u ranijim izdanjima kao što je i knjiga „Šetnja po krovu“ koju pominjete.

Da li u ovom prvom kolu Sabranih dela ima još nekih novina osim novog prevoda i dodatih crteža. Čula sam da su iz Benjaminove zaostavštine sada

tu uvršteni i njegovi dosad neobjavljeni eseji o Kafki?

To su eseji koji se nalaze u osmoj knjizi ovog kola i nalaze se odmah iza razgovora sa Kafkom koje je, inače, vodio jedan mladi Čeh i to su jedini autentični razgovori sa piscem. Dakle, ovde imamo sve Benjaminove tekstove o Kafki. Upravo je Benjaminovo čitanje Kafke dragoceno jer je uticao na veliki broj Kafkinih tumača. Kafkino delo je takvo da traži višestrukog tumača jer nikad ne znamo na čemu smo. Njegovo delo ima uvek neki univerzalni smisao i zato je on pisac koji je i dan danas veoma aktuelan. Sve ono što se dešava oko nas, čini nam se da Kafka piše upravo o tome, i zato je on jako živ. Tu su i priče i pripovedni odlomci kojih nije bilo do sada u srpskom prevodu.

Kada neko tako zaroni u celog Kafku kako ste vi to učinili, onda bih volela da podelite sa našim čitaocima šta je ono za vas lično najintimnije kad pomislite na Kafku, šta je vama najznačajnije?

Ono što je najbliže mom Kafki jeste ono što sam napisao u romanu *Dozvola za bicikl*. To je upravo roman o mom doživljaju Kafke, u poslednjim decenijama kad sam ga čitao i prevodio.

Dok ne budemo u prilici da čitamo taj roman o vašem Kafki, Glasnik je objavio vaš novi roman „Hodočašće u Sodomu“. Da li je urednik u pravu kad najavljuje da čitaoci očekuju „pravo hodočublje u Aćinovu kreativnu svetu zemlju“?

Razumljivo je da svaki čitalac ima svoju sliku mog romana. Ali ima istine u urednikovim rečima da se u mom romanu, s jedne strane, izležavaju đavoli, a s druge, lete anđeli. Verujem da će budući čitaoci romana imati od njega više koristi nego štete. Smejaće se, ali i zamisliti. Taj roman je poput sliva. Rukavci se naposljetku ulivaju, rekao bih, u sveže i pitko jezero.

Novi magazin 06.12.2022

*Jovica Aćin i Bojana Obradović na Karnevalu
Foto Miloš Zvicer*

Yuval Noah Harari

Ili mi ili oni

Birajte crvenu ili plavu pilulu (plavih više nema)

Zamislite da pred ulazak u avion saznate da polovina inženjera koji su ga projektovali veruje da postoji šansa od 10 odsto da se avion sruši i svi putnici stradaju. Da li biste se ukrcali?

Više od 700 stručnjaka i istraživača u vodećim kompanijama koje se bave veštačkom inteligencijom učestvovalo je prošle godine u anketi u kojoj su ih pitali i o mogućim rizicima daljeg razvoja veštačke inteligencije. Polovina je procenila da izgledi da ovakvi sistemi u budućnosti dovedu do nestanka ljudske vrste (ili bar proizvedu trajne i pogubne posledice) iznose 10 odsto i više. Tehnološke kompanije koje danas razvijaju velike jezičke modele (large language model – LLM) utrkuju se da ukrcaju čovečanstvo u taj avion.

Farmaceutskim kompanijama nije dozvoljeno da prodaju nove lekove pre nego što ih podvrgnu rigoroznim proverama bezbednosti. Biotehničke laboratorije ne smeju da oslobađaju nove viruse samo da bi impresionirale potencijalne investitore. Isto tako, sistemi veštačke inteligencije sa sposobnostima kakvima raspolaže GPT-4 ne bi smeli da se uvode u živote milijardi ljudi brže nego što je naša kultura sposobna da ih bezbedno apsorbuje. Trka za zauzimanje vodeće pozicije na tržištu ne sme biti jedini parametar od koga zavisi brzina usvajanja tehnologije koja može imati nesagledive posledice. Moramo napredovati onom brzinom koja će osigurati da posao obavimo kako treba.

Bauk veštačke inteligencije proganja čovečanstvo još od polovine 20. veka, ali donedavno je to bila daleka budućnost, tema za naučnu fantastiku, a ne za ozbiljne naučne i političke debate. Naš um ne može da pojmi sposobnosti kojima sistemi kao što je GPT-4 već raspolažu niti da prati njihov eksponencijalni rast i brzinu razvoja. Ipak, većina tih veština svodi se na jednu stvar: to je sposobnost manipulacije i generisanja jezika, bilo rečima, zvucima ili slikama.

U početku beše reč. Jezik je operativni sistem ljudske kulture. Iz jezika nastaju mitovi i zakoni, bogovi i novac, umetnost i nauka, prijateljstva, države, kompjuterski kod. Step en vladanja jezikom koji su sistemi veštačke inteligencije već dostigli pokazuje da oni mogu hakovati i menjati operativni sistem civilizacije. Ovladavši jezikom, veštačka inteligencija je dobila ključ koji otvara sva vrata naše civilizacije, od bankarskih sefova do svetih mesta.

Kakav život nas čeka u svetu u kome će veliki postotak priča, melodija, slika, zakona i politika oblikovati ne-ljudska inteligencija, obučena da s nadljudskom efikasnošću koristi slabosti, pred-

rasude i zavisnosti ljudskog uma, uz to sposobna da razvije odnos prisnosti s ljudskim bićima? U igrama kao što je šah već odavno nema ljudi koji mogu pobediti računar. Šta će biti kada slična situacija nastupi u umetnosti, politici ili religiji?

Veštačkoj inteligenciji neće trebati mnogo vremena da inkorporira svu ljudsku kulturu – sve što smo hiljadama godina stvarali – da je svari i počne da nas zasipa novim kulturnim artefaktima. Ne samo školskim esejima, nego i političkim govorima, ideološkim manifestima, svetim knjigama i novim kultovima. Moguće je da na predsedničkim izborima u Americi 2028. godine kampanje neće voditi ljudi.

Ljudska bića obično nemaju direktan pristup stvarnosti. Zatvoreni smo u čauru svoje kulture i stvarnost doživljavamo kroz njenu prizmu. Naše političke stavove oblikuju novinski uvodnici i razgovori s prijateljima. Naše seksualne preferencije su pod uticajem umetnosti i religije. Dosad su čauru kulture plela druga ljudska bića. Kako će izgledati stvarnost kada je iskusimo kroz prizmu koja nije delo ljudske inteligencije?

Hiljadama godinama smo živeli u snovima drugih ljudi. Klanjali smo se bogovima, tragali za idealima lepote, posvećivali život sukobima koji su bile proizvod imaginacije proroka, pesnika i političara. Uskoro možemo završiti unutar halucinacija jedne ne-ljudske inteligencije.

U filmu *Terminator* roboti hodaju ulicama i pucaju na ljude. U filmu *Matrix* se pretpostavlja da veštačka inteligencija mora dobiti fizički pristup našim mozgovima i povezati ih s kompjuterskom mrežom da bi mogla da kontroliše ljudsko društvo. Zapravo, sve što je veštačkoj inteligenciji potrebno da nas zatvori u svet iluzija, sličan svetu iz *Matrixa*, jeste da zagospodari jezikom. Nije joj potrebno ni oružje ni ugradnja čipova u mozgove. Ako neko bude pucao, biće to ljudi, oni kojima je veštačka inteligencija ispričala odgovarajuću priču.

Strah da smo zatvoreni u svet iluzija progoni čovečanstvo mnogo duže nego bauk veštačke inteligencije. Došao je trenutak da se suočimo s Dekartovim demonom, Platonovom pećinom, budističkom majom. Ako zavesa iluzije padne na čitavo čovečanstvo, možda nikada više nećemo moći da je uklonimo – ili bar shvatimo da postoji.

Prvo mesto susreta veštačke inteligencije i čovečanstva bile su društvene mreže. U tom prvom kontaktu čovečanstvo je poraženo. Ostao je gorak ukus u ustima kao najava događaja koji slede. Primitivna veštačka inteligencija korišćena je na društvenim mrežama ne da proizvodi sadržaje, već da uređuje sadržaj koje proizvode korisnici. Veštačka inteligencija upravlja onim što vidimo na ekranima, bira reči, klipove i slike koji će stići do nas, i čini to na osnovu njihovog kapaciteta da steknu viralni status, da izazovu najsnažnije moguće reakcije i najviše angažovanja.

Mada veoma primitivna, veštačka inteligencija društvenih mreža bila je dovoljna da proizvede

zavesu iluzija koje produbljuju polarizacije u društvu, potkopavaju naše mentalno zdravlje i ugrožavaju demokratiju. Milioni ljudi su poverovali da su iluzije stvarnost. Sjedinjene Države imaju najnaprednije informacione tehnologije u istoriji sveta, ali nisu postigle konsenzus o tome ko je pobedio na poslednjim izborima. Mada smo svi svesni pogubnih efekata društvenih mreža, to je tema kojom se niko ne bavi jer su naše društvene, ekonomske i političke institucije već duboko upletene u njih.

Veliki jezički modeli su druga tačka kontakta s veštačkom inteligencijom. Ne smemo dozvoliti da ponovo doživimo poraz. Ali na osnovu čega uopšte verujemo da je čovečanstvo sposobno da nove oblike veštačke inteligencije potčini svojim potrebama? Ako nastavimo po starom, nova i moćnija veštačka inteligencija će se ponovo staviti u službu sticanja profita i moći, iako to razara temelje društva.

Veštačka inteligencija nam može pomoći da pobedimo rak, otkrijemo nove lekove koji spasavaju živote, pronademo rešenja za klimatsku i energetska krizu, da učinimo još bezbroj stvari koje ne možemo ni da zamislamo. Ali nebitna je dostignuta visina tog solitera ako je temelj popustio i sve se srušilo.

Pravi trenutak za obračun s veštačkom inteligencijom je sada, pre nego što naša politika, ekonomija i svakodnevni život postanu zavisni od nje. Demokratija je razgovor, a razgovor je jezik. Ako je sam jezik hakovan i manipulisan, razgovor više nije moguć, pa demokratija postaje neodrživa. Kada nastupi haos, biće prekasno da se bilo šta učini.

Možda nekoga još muči sledeće pitanje: ako ne napredujemo najbrže što možemo, zar onda Zapad neće izgubiti trku s Kinom? Ne. Korišćenjem nekontrolisane veštačke inteligencije koju uvodimo u društvo i dajemo joj božansku moć oslobođenu svake odgovornosti zapravo biramo najbrži put do poraza u trci s Kinom.

Još možemo izabrati budućnost kakvu želimo. Koristi koje veštačka inteligencija obećava ostvarićemo tek kada se njene božanske moći ograniče odgovarajućim kontrolama i odgovornostima.

Prizvali smo vanzemaljsku inteligenciju. Ne znamo mnogo o njoj, osim da je veoma moćna i da nudi blistavu budućnost, ali i mogućnost da uništi našu civilizaciju. Pozivamo svetske lidere da budu na visini izazova koji je pred njima. Prvi korak jeste da kupimo sebi dovoljno vremena da institucije izgrađene u 19. veku prilagodimo svetu veštačke inteligencije, da naučimo kako da ovladamo njom pre nego što ona zavlada nama.

U pisanju ovog teksta učestvovali su Tristan Harris i Aza Raskin.

The New York Times, 24.03.2023.

Preveo Đorđe Tomić

Peščanik.net, 11.05.2023.

Dževad Karahasan

Dnevnik selidbe

Sarajevo

Portrait Unutrašnjeg grada

Sarajevo je najveći i glavni grad Bosne i Hercegovine, a uz to je po svemu karakterističan bosanski grad (utemeljio ga je, 1440. godine, Isa beg Ishaković). Izgrađeno je u dolini (rijeke Miljacke) okruženo brdima kojima je grad, takoreći, ograđen i izoliran od svijeta, zatvoren prema svemu vanjskome i potpuno okrenut sebi samome. Na ravnome dnu kotline izgrađen je poslovni centar grada koji se zove Čaršija (ekvivalent tome bio bi City današnjih evropskih gradova), a na unutrašnjim obroncima brda kojima je kotlina okružena izgrađene su gradske četvrti u kojima se stanuje a koje se zovu mahale. Tako je gradsko središte zapravo dvostruko ograđeno od svijeta – brdima kojima je okružen grad i mahalama koje, zbog konfiguracije terena a i zbog urbanističkih rješenja i njihovog odnosa prema centru, funkcioniraju kao oklop „izlučen“ iz središta grada da ga štiti od svega vanjskoga onako kako puža ili školjku štiti njihov oklop.

Da li zbog toga što je ovom dvostrukom ograđom od vanjskog svijeta prisiljeno „gledati u sebe“ i okrenuti se posve u svoju unutrašnjost, ili zbog nečeg drugog, Sarajevo je, veoma brzo nakon svog utemeljenja, postalo metafora svijeta, mjesto u kojem su se različita lica svijeta sabrala u jednu tačku onako kako se u prizmi saberu rasute zrake svijetlosti. Stotinjak godina nakon što je osnovan, Grad je u sebi sabrao ljude svih monoteističkih religija i kulture izvedene iz tih religija, bezbroj različitih jezika i oblike života koje ti jezici u sebi sadrže. Postao je mikrokosmos, središte svijeta koje u sebi, kao i svako središte po učenju ezoterika, sadrži sav svijet. Zato je Sarajevo, nedvojbeno, unutrašnji grad u onom značenju koje toj riječi pripisuju ezoterici: sve što je u svijetu moguće, postoji u Sarajevu, umanjeno, svedeno na svoju jezgru, ali postoji, jer je Sarajevo središte svijeta (a vanjsko je uvijek i potpuno sadržano u unutrašnjem, dakle i u središtu, kažu ezoterici)¹. Kao kristalna kugla vračare koja u sebi sadrži sve događaje, sve što bilo koji od ljudi može doživjeti, sve stvari i sve pojave svijeta; kao što Borgesov Alef u sebi pokazuje sve što je bilo, sve što će biti i sve što bi uopće moglo biti, Sarajevo u sebi sadrži sve što sobom konstituira svijet zapadno od Indije. Možda je to zato što je Sarajevo, kao i drugi bosanski gradovi, tako potpuno ograđeno od vanjskog svijeta i time okrenuto prema sebi samome i

u sebe samo, možda je zato što svijetu treba grad koji bi ga u sebi idealno sadržavao kao kristalna kugla, a možda i zbog nečega trećeg; ne znam, ali znam da tako jeste.

Već kod utemeljenja, Grad su naseljavali ljudi iz sve tri monoteističke religije – islamske, katoličke i pravoslavne, a u njemu se govorilo turski, arapski i perzijski, bosanski, hrvatski i srpski, mađarski, njemački i talijanski. Onda su, pedesetak godina nakon što je Sarajevo utemeljeno, pobožni vladari Ferdinand i Isabella protjerali iz svojih španjolskih zemalja Židove od kojih su se neki sklonili baš u Sarajevo, donoseći sa sobom u taj grad četvrtu monoteističku religiju, novu kulturu, konstituiranu oko te religije i oko stoljeća lutanja, donoseći i nekoliko novih jezika. Tako je Sarajevo postalo novi Babilon i novi Jeruzalem – grad nove jezičke pometnje i grad u kojem se jednim pogledom mogu obuhvatiti bogomolje svih vjera *Knjige*.

Ova mješavina jezika, vjera, kultura i naroda, upućenih na to da žive zajedno na ovako malome prostoru, proizvela je veoma specifičan oblik kulture, kulturni sistem karakterističan za Bosnu i Hercegovinu i pogotovo za Sarajevo, a, reklo bi se, izrazito originalan i svojstven upravo njima. Bilo je, naravno, u multinacionalnoj i multikonfesionalnoj Turskoj Carevini mnogo krajeva i mnogo gradova u kojima se mješaju narodi, jezici i religije, ali sigurno ni u toj ogromnoj državi nije bilo grada u kojemu se toliko jezika, religija i kultura susreće i miješa na tako malome prostoru. Možda bi se i time moglo objasniti zašto je Bosna u Carevini imala poseban status i bila samostalan pašaluk – posebnost bosanskoga kulturnog sistema (a ovdje pod kulturom mislim na ono što je Claude Levi-Strauss definirao kao način života, dakle sveukupnost postupaka i činjenica kojima se oblikuje svakodnevni život) podrazumjeva bar neku vrstu posebnosti političkog statusa.

Bosanski kulturni sistem, konstituiran u svome najčistijem obliku i realiziran najdosljednije što je moguće upravo u Sarajevu, mogao bi se dosta precizno opisati atributom „dramski“ i definirati opozicijom s onim što bi se opisalo atributom „dijalektički“. Temeljna načela bosanskoga kulturnog sistema srodna su načelima na kojima se konstituiraju drama i mogu se razumjeti u usporedbi s njima. To su: temeljni odnos među elementima sistema je opozicijska napetost, što znači da su elementi postavljeni jedan nasuprot drugome i međusobno vezani upravo tom suprostavljenosti u kojoj definiraju jedan drugoga; elementi ulaze u sastav sistema (u sastav cjeline višeg reda) ne gubeći svoju primordijalnu prirodu, odnosno niti jednu od osobina koje imaju izvan sistema kojega konstituiraju – svaki element ulazi u sastav sistema time što je dobio nove osobine, a ne time što je izgubio neku od onih koje je imao; svaki od tih elemenata je i sam složena cijelina sastavljena od dva dijela međusobno vezana opozicijskim odnosom.

Osnovno obilježje ovako konstituiranog kulturnog sistema je pluralizam i po tome je on izravno suprotan monoteističkim kulturnim sistemima koji bi se mogli definirati i kao dijalektički, a koji još uvijek prevladavaju u velikim gradovima Zapada u kojima se stvaraju mješavine vjera, jezika i naroda kakva je svojevremeno stvorena u Sarajevu. Ako je u dramskome kulturnom sistemu temeljni odnos napetost u kojoj oba činioca odnosa potvrđuju svoju primarnu prirodu, u dijalektičkom je sistemu temeljni odnos uzajamno proždiranje ili, ako treba ljepše zvučati, sadržavanje nižega u višemu, slabijega u jačem. Svakome članu dramskoga kulturnog sistema Drugi je potreban kao dokaz vlastitog identiteta, jer se vlastita posebnost dokazuje i artikulira u odnosu na posebnost Drugoga, dok je u dijalektički konstruiranome sistemu Drugi samo prividno Drugi, a zapravo je maskirani Ja, odnosno u meni sadržani Drugi, budući da su u dijalektičkome sistemu (i dijalektičkome načinu mišljenja) suprotstavljene činjenice zapravo Jedno. To je temeljna razlika između Sarajeva i suvremenih babilonskih mješavina u zapadnim gradovima, razlika koja je zahtijevala objašnjenje ovim letimičnim i malo suviše tehničkim opisom kulturnih sistema koji se grade u ovim sredinama.

Unutar dramski konstituiranoga kulturnog sistema pokreće se, kao njegova najizrazitija osobina, uzbudljiva igra međusobnog komentiranja i suprostavljanja otvorenoga i zatvorenoga, vanjskoga i unutrašnjeg, igra koja sobom određuje i unutrašnju organizaciju grada, i strukturu svakoga od njegovih djelova, i svakodnevni život u njemu, pa i svaki elemenat svakodnevnog života, od stanovanja do objedovanja. Ta igra, koja se može vidjeti na svim razinama na kojima je uopće moguće promatrati grad, pokazuje još jedan način na koji je Sarajevo unutrašnji grad.

Igra otvorenoga i zatvorenoga, vanjskoga i unutrašnjeg, koji se međusobno komentiraju, suprotstavljaju i odražavaju, savršeno jasno se vidi u organizaciji Grada. Već je rečeno da je središte Grada sama unutrašnjost jer je dva puta ograđeno od vanjskog svijeta – najprije brdima kojima je ograđena kotlina u kojoj je ono izgrađeno, a onda pojedinim gradskim četvrtima, mahalama, izgrađenim na unutrašnjim obroncima tih brda. Mahale su kao zruci raspoređene oko središta, tako da je na jednoj strani u odnosu na središte muslimanska mahala zvana Vratnik, na drugoj strani katolička mahala zvana Latinluk, na trećoj strani pravoslavna mahala zvana Tašlihan, na četvrtoj strani Židovska mahala zvana Bjelave; između ovih velikih su manje mahale (Bistrik, Mejtas, Kovači), određene kao i ove velike, jednom vjerom, jednim jezikom, jednim sistemom običaja.

Središte Grada, koje je i geometrijsko središte prostora omeđenog mahalama, je Čaršija, prostor u kojem se ne stanuje jer je rezerviran za radionice, trgovine i druge oblike privređivanja. Čaršija, koja je dvostruko ograđena od vanjskog svijeta, u teh-

ničkom smislu je sama unutrašnjost, ne samo zbog te dvostruke ograđenosti, nego i zbog toga što je geometrijsko središte. Ali ona je i u semantičkom smislu unutrašnjost jer je unutrašnjost, kažu ezoterici, uvijek otvorena, semantički otvorena jer u sebi potencijalno sadrži sve što je u vanjskom moguće. A Čaršija u sebi sadrži sve što oko nje, u ogradama što je odvajaju i štite od vanjskog svijeta, postoji. Na Čaršiji svaka od kultura što postoje u mahalama artikulira i realizira svoju univerzalnu komponentu jer se na Čaršiji realiziraju općeljudske vrijednosti koje svaka kultura, naravno sadrži u sebi – privređuje se i time se osigurava ekonomska osnova postojanja u ovom svijetu, a istovremeno se na Čaršiji pokazuje ljudska solidarnost, potreba za komunikacijom, otvorenost prema drugome. Jer na Čaršiji se susreću, komuniciraju, surađuju i žive jedni uz druge, ljudi iz mahala, iz svih mahala raspoređenih okolo. Jedna uz drugu su trgovine Židova sa Bjelava, Muslimana sa Vratnika ili Talijana iz Latinluka, Srbina ili Grka iz Tašlihana ... I svi oni pomažu jedan drugome, rade zajedno ili jedan protiv drugoga, pomažu ili podvaljuju jedan drugome, dvojica trećemu, pokazujući u toj suradnji ili sukobu svoju elementarnu ljudskost i realizirajući tako univerzalnost svojih kultura, ostvarujući onu njihovu komponentu po kojoj su one općeljudske. Čaršija uklanja razlike među njima, koje postoje zbog njihove pripadnosti različitim kulturama, jer ih izjednačava u onome što im je zajedničko, što je općeljudsko – poslu, potrebi za materijalnim dobrima, ljubavi i zavisti, solidarnosti. Svi su oni uza sve razlike koje među njima postoje, na Čaršiji samo ljudi i Sarajlije, trgovci i zanatlije. Zato je Čaršija, središte Grada, sama unutrašnjost i sama otvorenost.

Odlazeći sa Čaršije, sve se Sarajlije povlače iz ljudske univerzalnosti u posebnost svojih kultura. Svaka mahala, naime, živi zatvorenim životom one kulture koja u njoj statistički prevladava, tako da su, na primjer, Bjelave izrazito židovska mahala koja u svome svakodnevnom životu dosljedno i u potpunosti realizira sve posebnosti židovske kulture, kao što se u Latinluku živi u skladu s posebnostima katoličkih kultura, na Vratniku u skladu s islamskim kulturama a u Tašlihanu prema posebnostima pravoslavnih kultura. Katolik u Latinluku u istoj je mjeri i na isti način katolik kao onaj koji živi u Rimu, kao što je musliman u Sarajevu, s kućom na Vratniku, to na isti način i u istoj mjeri kao onaj što živi u Mekki. Možda i više jer svi oni, živeći u Sarajevu, imaju u neposrednom susjedstvu drugoga u odnosu na kojega prepoznaju svoje posebnosti i jasnije razvijaju svijest o svojim posebnostima i vlastitom identitetu. Latinluk se dodiruje s Bistrikom, što znači da se dodiruju katolička i muslimanska mahala, katolička i muslimanska kultura; zahvaljujući tom susjedstvu i tom stalnom dodiru, katolik i musliman iz ovih mahala savršeno jasno prepoznaju svoje posebnosti i savršeno jasno razvijaju svijest o svojim iden-

titetima. Otkrivajući drugoga otkrivam sebe, upoznajući drugoga prepoznajem sebe. Tako se mahala, koja je vani, granica, rub, koja je tehnički otvorena jer je jednom svojom stranom otvorena prema brijegu, prirodi, vanjskom svijetu, pokazuje kao semantički zatvorena jer u njoj ljudi borave unutar jedne kulture zadovoljavajući i ostvarujući svojim svakodnevnim životima posebnosti te kulture.

I tako se pokreće igra suprotstavljanja i međusobnog odražavanja otvorenosti i zatvorenosti, vanjskog i unutrašnjeg, kao najizrazitija osobina Sarajeva, tako se stvara napetost između vanjskog i unutrašnjeg na kojoj se možda i zasniva samo postojanje Sarajeva. Čaršija je tehnički zatvorena i semantički otvorena, a svaka je od mahala tehnički otvorena i semantički zatvorena; Čaršija je univerzalnost, a mahala posebnost i konkretnost; Čaršija je ograđena od svega i zato u sebi potencijalno sadrži sve, a mahala je otvorena prema svemu i zato se na planu smisla i značenja mora zatvoriti u svoje posebnosti da bi opstala jer opstaje (u ovome vanjskom svijetu) samo ono što je definirano i zatvoreno u neki pojedinačan oblik. I sve vrijeme se, Čaršija i mahala, univerzalno i pojedinačno, otvoreno i zatvoreno, unutrašnje i vanjsko, odražavaju jedno u drugome kao predmet i njegov odraz u ogledalu, kao dva člana obrnute proporcije.

Komplicirana igra uzajamnog suprotstavljanja i odražavanja vanjskog i unutrašnjeg na kojoj je, reklo bi se, utemeljeno postojanje i funkcioniranje Sarajeva, a koja se ovako jasno pokazuje u odnosu Čaršije i mahale, mogla bi se prepoznati u svakom segmentu gradskoga postojanja i življenja. Na primjer, u stanovanju žitelja Grada.

Sarajlije žive u kućama podignutim na padini brijega na kojem je izgrađena mahala. Svaka je od tih kuća jednom svojom stranom, i to licem, pročeljem, prednjom stranom, okrenuta ulici, dakle, gradu, Čaršiji, središtu, a drugom svojom stranom okrenuta je brijegu, prirodi, vanjskom svijetu. S prednje strane, kuća je zatvorena visokom ogradom od drveta, pravim zidom, koji lice kuće čini izvana nevidljivim, a sa zadnje strane, s one strane koja je okrenuta prema brijegu i prirodi, kuća je otvorena, simbolično ograđena i sasvim otkrivena. S obje strane kuće su dvorišta ili vrtovi. S prednje strane, između zida i lica kuće, prednje je dvorište koje je sasvim zatvoreno i sa svih strana ograđeno, a sa zadnje strane, od kuće prema brijegu, zadnje je dvorište koje je s jedne strane zatvoreno (kućom) i s druge sasvim otvoreno (gotovo bi se reklo da se prirodno uliva u brijeg).

Očigledno je da se u strukturi kuće, u strukturi i funkcionalnoj distribuciji njezinih vrtova, ponavlja igra obrnutog odražavanja koju smo prepoznali u strukturi Grada i u odnosu između Čaršije i mahala. Lice kuće je, rekoh, tehnički zatvoreno jer je od ulice, Grada i Čaršije, od svega prema čemu je okrenuto, ograđeno visokim zidom preko kojega

ljudski pogled ne seže. A funkcionalno i semantički, to lice je otvoreno (ono je, uostalom, okrenuto prema središtu, ono je “unutrašnja strana kuće”) jer se s te strane ulazi u kuću, s te strane u nju prodiru gosti, tom stranom kuća živi i kroz tu stranu se odvija njezina razmjena sa svijetom. Suprotna strana kuće, koja je tehnički otvorena jer s te strane kuća nije ograđena od svijeta nego se, bez prekida, prelijeva u vrt, pa u brijeg, pa u “čistu prirodu”, funkcionalno je i semantički zatvorena jer se na toj strani iz kuće samo izlazi. S te strane, naime, ne dolaze gosti, ne unosi se hrana, ne ide se na posao; na toj strani je izlaz koji koriste jedino domaćini da bi izašli u vrt, tako da o nekoj komunikaciji, o razmjeni kuće i svijeta koja bi se odvijala na toj strani kuće, ne može biti govora.

Gotovo identično je s dvorištem i vrtovima. Prednje dvorište je tehnički savršeno zatvoreno, doslovno kao školjka, jer je sa svih strana ograđeno ili zidom prema ulici ili kućom. U njega se ne može ući i u njega se ne može izravno pogledati bez volje ukućana. Ali je funkcionalno i semantički ono najotvoreniji dio prostora u koji se od svijeta sklanjaju žitelji kuće: kroz to dvorište dolaze gosti, vojni i sudski pozivi, hrana i policajci, kroz to dvorište dolazi sve što u kuću želi prodrjeti, a za lijepa vremena u njemu se i sjedi s gostima. Onaj drugi vrt, onaj iza kuće, što je otvoren prema brijegu i prirodi, tehnički je sasvim otvoren (samo je s jedne strane ograđen zidom kuće), a funkcionalno i semantički sasvim zatvoren jer u taj vrt ulaze jedino ukućani i jedino izravno iz kuće. Taj vrt je zatvoren za goste, zatvoren za sve sa strane, ograničen na žitelje kuće i njihov boravak u njemu onda kad im je do toga i kad sebi to mogu priuštiti.

Pa i unutar same kuće je tako jer se kuća, unutar vlastitih zidova, dijeli na otvoreni i zatvoreni, na muški i ženski dio. U muškom dijelu sjede gosti, u muški dio ulaze i stranci, u muškom dijelu se govori o novcu i politici, o vojskama i besposlicama svijeta; u ženski dio, međutim, ulaze jedino žitelji kuće, i to na poziv iznutra, u ženskom dijelu kuće govori se o hrani i ljubavi, u tom se dijelu voli i rađaju se djeca.

Ovako promatran, stambeni se prostor žitelja Sarajeva pokazuje kao strukturni model Grada, umanjeni Grad, kristalni komadić mozaika u kojem se odražava cijeli mozaik. Između pojedinih dijelova prostora u kojem se odvija osobni, intimni život Sarajlija, uspostavljaju se oni odnosi i onakva igra odražavanja otvorenoga i zatvorenoga, vanjskoga i unutrašnjeg, koje smo prepoznali u strukturi Grada, u odnosu Grada i svijeta okolo, u odnosu Čaršije i mahala. A ista se igra prepoznaje u gastronomskoj kulturi, to jest u prehranbenim navikama gradskih žitelja.

U Sarajevu, kao i u svim bosanskim gradovima, gastronomsku kulturu konstituiraju dvije kulinarne paradigme od kojih je jedna krajnja otvorenost a druga krajnja zatvorenost. Otvorenu gastronomsku paradigmu čine različite vrste mesa

pripremljene na otvorenoj vatri koje se jedu vani - u restoranu, na izletu, u kući u koju su prodrli gosti. To može biti naprosto određeni komad mesa ispečen uz dodatak nekih začina na otvorenoj vatri i poslužen na otvorenoj zdjeli, komadu čista papira ili daske, a može biti i nešto složenije djelo kulinarskog umijeća koje sobom ipak realizira visok stupanj otvorenosti. Možda je za ovu kulinarsku paradigmu najkarakterističniji sarajevski ćevap, jelo koje Sarajlije ubjedljivo najviše jedu vani i koje sobom nesumnjivo pokazuje koliko otvorenosti i vanjskoga može biti u gastronomskoj kulturi.

Sarajevski ćevap pravi se od mljevenog mesa i začina. Mehanički izmješano sa začinima, mljeveno se meso umjesi u male valjke falusoidnog oblika, peče na otvorenoj vatri i služi na otvorenoj plitici. Može li biti više otvorenosti, više vanjskoga, više ogoljenoga muškog principa?!

Sve je upravo suprotno s jelima zatvorene gastronomske paradigme. Ta se jela prave unutra, u kući koja je odoljela gostima, u krugu obitelji, a prave se od mješavine povrća, mesa i začina, na zatvorenoj vatri i u hermetično zatvorenim posudama. Možda je za ovu gastronomsku paradigmu najilustrativnija jer je najviše karakteristična grupa jela obuhvaćenih zajedničkim imenom dolme (turc. punjena). Dolme se prave od punila i onoga što se puni, a punilo se najčešće pravi od mljevenog mesa, riže, začina i raznih vrsta usitnjenog povrća. Ono što se puni može biti paprika otvorena izvlačenjem peteljke, može biti izdubljeni krompir ili jedan od slojeva glavice luka, a može biti list kupusa ili vinove loze, rastike ili neki drugi list dovoljno velik i dovoljno iskuhavanjem umekšan da se njime može oviti kuglica napravljena od punila. Ako se pravi s paprikom, izdubljenim krompirom ili tikvicom, dolma ima oblik onoga što se puni, a ako se ovija nekim listom dolma u pravilu ima oblik lopte ili kugle napravljene od izmješanog mesa, povrća, riže i začina. Tako izgleda jedan članak dolme, a kad se napravi dovoljno članaka oni se poslažu u zdjelu oblika amfore koja se hermetički zatvori vlastitim poklopcem ili listom pergamenta koji se čvrsto veže oko vrata amfore, i onda se sve kuha na zatvorenoj i tihoj vatri, kuha se dugo i dovoljno tiho da se svi sastojci jela skuha u vlastitom soku. Svaki sastojak jela u dolmi mora sačuvati svoj izvorni okus, a svi zajedno tvore jedan posve nov, beskrajno složen okus koji se ni sa čim ne može porediti i tom poredbom ilustrirati. Dolma je, kao što se vidi iz ovoga vanjskog opisa dramatski konstruirano jelo i po tome veoma karakteristično za dramski konstruiranu bosansku kulturu, nalik toj kulturi i sasvim zakonito za nju. Dolma je jelo ženskoga principa, unutrašnje, zatvoreno. I zato tolerantno, toliko da se smatra neuspjelim ako bilo koji od njegovih sastojaka izgubi tokom iskuhavanja svoj izvorni okus.

Treba li eksplicirati odnose koji se uspostavljaju između dviju paradigmi bosanske gastronomske kulture? Treba li posebno objasnjavati da se tim odnosima ponavlja igra koju smo već prepoznali u odnosima čaršije i mahala, prednjega i zadnjeg vrta, muškoga i ženskog dijela kuće? Treba li ponavljati da se i ovdje, u gastronomskoj kulturi, u svakome njezinom dijelu, odražava cijelina Grada onako kako bi se u kristalnoj kuglici odražavao čitav mozaik kojemu je ona dio?

Treba li nakon toga objašnjavati da ovako fina i ovako komplicirana cjelina, kakva je Sarajevo u kojem se kao u ogledalu odražava cijela Bosna i Hercegovina, mora biti krhka? Treba li posebno napominjati koliko je prirodno da takva cjelina privlači i općinjava zatočenike epske kulture onako kako cvijet u staklenci privlači i općinjava divljake? Ali svakako treba naglasiti temeljnu razliku: divljak općinjeno gleda cvijet u staklencu, ali nikad neće razbiti staklenac da bi došao do cvijeta jer je divljak pobožan i, kao takav, zna da bi tada nestalo čarolije i općinjenosti radi koje sve to i vrijedi; zatočenik epske kulture (kulture koja ima muziku sviranu na samo jednoj žici i praktično sadržane u toj muzici), naprotiv, bulji u Sarajevo i kruži oko njega, a ono mu izmiče kao divljaku cvijet iz staklenca; ali onda epski čovjek razbije Sarajevo jer je prividnim (epskim) kultiviranjem izgubio pobožnost i sposobnost da uživa u općinjenosti.

O tom razbijanju Sarajeva, o toj profanaciji čarolije i o gubitku sposobnosti da se uživa u općinjenosti slijedi nekoliko zapisa. Oni su krajnje doslovni, a tajna im je namjera da kažu koliko boli svaka doslovnost. Vjerujte njihovom autoru, koji je inače hladan i ne osobito sentimentalni čovjek, da najviše boli glupa doslovnost nasilne selidbe. Ne samo i ne toliko doslovnost vlastite selidbe kojom se ostavljaju svoja nalivpera, tepisi, pisci sto i biblioteka; više, mnogo više boli selidba grada kojoj se prisustvuje, selidba kakvu upravo preživljava Sarajevo seleći se iz materijalne u idealnu stvarnost, iz svoje kotline okružene brdima u pamćenje, u sjećanje, u idealno. Tako Sarajevo, koje je bilo unutrašnji grad u značenju koje toj riječi pripisuju ezoterici, dakle u ne-doslovnom značenju, to postaje sasvim doslovno, glupo doslovno. A doslovnost boli, vjerujte mi.

Sarajevski Jevreji - Jos jedna Selidba

U Sarajevu su Jevreji došli početkom šesnaestog stoljeća, nakon što su ih Ferdinand i Isabella protjerali iz nanovo osvojenih španjolskih zemalja. To su bili naši Sefardi koji su sa sobom donijeli španjolski jezik i ladino, hebrejsku vjeru i kulturu, sjećanja na duga stoljeća lutanja i osjećanje, koje je mnogo dublje od svijesti jer podrazumjeva i spremnost, savršenu gotovost na čin, da je selidba stvarno stanje čovjekovo na ovom svijetu. Donijeli

su, pored svega toga, neka praktična znanja kojih u Sarajevu prije njihova dolaska nije bilo dovoljno.

Naselili su Bjelave, do tada nenastanjeni brijeg koji od njihova dolaska postaje nova gradska četvrt, tada, kao i danas, sinonim za sirotinju i život u čvrstoj zajednici u kojoj se članovi međusobno pomažu. Samo što su Bjelave davno prestale biti ekskluzivno jevrejska mahala, kao što je sirotinja davno prestala biti najvažnije obilježje sarajevskih Jevreja. I kao što su Sefardi davno prestali biti jedini sarajevski Jevreji jer su u Grad nekoliko puta, nakon velikoga i neizrecivo značajnoga vala Sefarda, došli valovi Aškenaza sa sjevera koji su donijeli nove jezike i nove običaje, nove oblike kulture i stalno isto jevrejsko osjećanje da je selidba prirodno čovjekovo stanje.

Dolazak Jevreja u Grad osjetio se odmah, ne samo zbog novih jezika, novih običaja i novih ljudi, nego i zbog sposobnosti novih Sarajlija da rade i zarade, da se obogate i da grade sebi domove i Grad svima. Veoma kratko nakon dolaska Sefarda u Sarajevo je bilo dovoljno bogatih Jevreja da se njihovo prisustvo itekako osjeti u poslu i u životu Grada. A kako je raslo njihovo bogatstvo, rastao je i njihov broj i raslo je njihovo groblje na prelijepom brijegu, nekih dva kilometra niže od krajnje zapadne granice Grada označene u to vrijeme džamijom zvanom Magribija (zapadna). Prisjećam se imena koja sam prvi put sreo na tom groblju, a onda opet u katalogu velike izložbe o arhitekturi Bosne i Hercegovine u periodu 1878 – 1914: Daniel A. Salom, Samuel Sumbulović, Josef Zadik Danon, Avram Zadik Danon, Josef Sabetaj Finci, Mordohaj Atijas, Izidor Izrael, Aron Musafija... To su imena naručilaca velikih stambenih i poslovnih zgrada koje su nezaobilazan dio fizionomije Sarajeva i imena koja su sobom ispunila neke od nadgrobničkih spomenika na velikom Jevrejskom groblju, jednom od mjesta koja sam upoznao i zavolio neposredno po dolasku u Sarajevo.

Zanimljivo je to sa Jevrejskim grobljem. Ono nije kao muslimanska groblja (haremi) koja ne stvaraju atmosferu groblja, jer više liče na vrtove, pa idu u red omiljenih "priručnih izletišta", sasvim prirodno i svakom normalno. Jevrejsko izgleda kao groblje i ima "atmosferu groblja", a ipak je mjesto na kojem se mlade Sarajlije veoma često susreću i do kojeg prošetaju popušiti po cigaretu. Znam neke parove koji su upravo tu, na Jevrejskom groblju, razmjenili prve poljupce. Zašto je to tako? Kako je moguće da mjesto koje po svemu jeste groblje i svim svojim osobinama podsjeća na to šta je, postane toliko integrirano u život jednoga grada kroz više njegovih generacija? Mnogo sam o tome razmišljao (možda zato što i sam često odem "na cigaretu" do Jevrejskog groblja s kojeg se prelijepo vidi austrougarski dio Sarajeva) i s više ljudi o tome razgovarao, ali nismo uspjeli naći odgovor. To je naprosto tako. Sarajlije su od Jevrejskog groblja napravile mjesto do kojeg se rado prošeta,

mjesto koje se na mnogo načina integriralo u njihov život i koje je na veoma lijep način postalo dio njihove svakodnevnice.

U aprilu 1992. Jevrejsko groblje se umješalo i u našu smrt, prvi put otkako idu zajedno Jevrejsko groblje i taj Grad. Upravo s Jevrejskog groblja, veoma precizno i veoma ubitačno, pucaju po građanima snajperisti JNA. Je li to zakonito? I u skladu s kojim zakonima se to dogodilo, ako jeste?

Znam da se dogodilo u skladu s istim onim zakonima koji su htjeli da napadi na Sarajevo počnu u godini u kojoj sarajevska Jevrejska zajednica slavi 500 godina od izгона iz Španjolske i dolaska u Sarajevo. Tih pola milenija zajedničkog života proslavljeno je u opkoljenom Gradu, napola razorenom, okruženom sa svih strana teškom i najtežom artiljerijom, tako da ni ptica ne može ući, ali je proslavljeno lijepo, patetično, onako kako se jedino može proslaviti godišnjica Izгона. Pomišljao sam, u tim danima u kojima smo svi bili istinski potreseni i kretali se Gradom sa suzama u očima, manje pazeći na granate nego inače, pomišljao sam u tim danima da bi proslava takvog jubileja u normalnim uslovima nužno u sebi imala nešto lažljivo. Ali zašto, Bože moj, da ima ovu vrstu istinitosti? Zašto svi u ovoj proslavi slutimo i sasvim jasno osjećamo, bar na trenutke, nešto kobno i nešto suviše bolno? Volio bih da smo slavili manje istinito i manje simbolično, volio bih makar takva proslava bila manje lijepa i manje draga svima nama. Ali smo slavili onako kako smo slavili – u napola razorenom gradu, okruženom tako da ni ptica ne može unutra ili vani. U Gradu u koji je stigla takva sudbina samo zato što su njegovi žitelji htjeli živjeti zajedno, sa svim međusobnim razlikama u vjerama, jezicima, kulturama.

Sve se rasplelo nepunih dvadesetak dana nakon proslave na kojoj je izgovoreno mnogo lijepih riječi i poneka zakletva: nepunih dvadesetak dana nakon proslave, iz Grada je otišla, u novi Izgon, gotovo cijela Jevrejska zajednica (ostalo je desetak fanatičnih zaljubljenika u svoj dom i u svoj Grad). Isti oni zakoni koji su htjeli da se naše Jevrejsko groblje umješa, po prvi put, i u našu smrt; isti oni zakoni koji su htjeli da naši Jevreji na ovaj način proslave 500 godina od jednog Izгона i dolaska u svoj Grad; isti oni zakoni koji su htjeli da njihov Grad na njihove oči naprosto iščezava; ti zakoni su htjeli da Sarajevo, petstotina godina nakon što je dobilo svoje Jevreje, ostane praktično bez njih. Bez one zajednice koja mu je davala univerzalnost, bez one zajednice zahvaljujući kojoj je ono bilo sažetak i malo srce svijeta, bez one zajednice koja je bitno odredila njegovu fizionomiju.

Ispratio sam naše Jevreje želeći im sreću, s bolnom knedlom u grlu, s dahom smrti u duši, osjećajući da je toga dana nešto prelijepo zauvijek prestalo. Toga sam se dana sjetio priče kojom mi je prijatelj Albert Goldstein objasnio zašto se ne bi

selio u Izrael i zašto misli da se svjetska Jevrejska zajednica podjelila na Izraelce i Jevreje:

“Moji preci već dvije hiljade godina, u noći u kojoj počinje njihov najveći praznik, izgovaraju rečenicu nade, rečenicu zakletvu: *Dogodine u Jeruzalemu*. Ta rečenica ih je održala, ta rečenica je vertikalna os njihovog doživljaja svijeta i njihova mjesta u svijetu, ta rečenica je nezaobilazan dio našeg identiteta. Izgovorena u samome gradu Jeruzalemu ona naprosto nema smisla. A glupo je odreći se idealnog središta svijeta, odreći se sna dugog dvije hiljade godina, odreći se vlastitog identiteta – radi određenog broja zgrada koji čine stvarni grad Jeruzalem.”

Tako mi je govorio moj prijatelj Albert Goldstein – lijepo, mudro, duhovito. Možda i istinito, ali ta istina vraški boli ako se konkretno i stvarno doživljava.

Kasno noću, onoga dana kad smo ispratili Jevreje, osjetio sam, s bolom koji presijeca dah, da se moj Grad zapravo već preselio u idealno u kojemu je dvije hiljade godina, kao samo središte svijeta, boravio jevrejski, Goldsteinov, Jeruzalem. Vidio sam, iza sklopljenih trepavica, kako se Sarajevo, ovako razoreno i ovako voljeno, voljeno kao nikad prije, diže sa zemlje, polijeće i leti nekamo, leti tamo gdje je sve blago i spokojno, leti u najdublju unutrašnjost stvarnosti, tamo gdje može biti voljeno i sanjano, tamo odakle nas može obasjavati osjećanjem smisla i cilja.

Znači li to, Bože moj, da sam se svog Sarajeva u sebi već odrekao? Znači li to da ono u ovom svjetu više i ne postoji onakvo kakvo poznajem i volim? Znači li to, ako je Tvoja volja da se to dogodi, da je ono bilo suviše dobro i lijepo za ovaj svijet koji izgleda ipak nije u svemu dostojan Tebe, svog Tvorca? Hoćemo li zaista, moji sugrađani i ja, u narednih pet hiljada godina u noći svakog praznika i u noći u kojoj počinje dan za koji želimo da bude lijep izgovarati kao san, zakletvu i molitvu: *Dogodine u Sarajevu*? A ono, naše Sarajevo, obasjava nas osjećanjem smisla i nade, sve dalje od nas i od ovog svijeta.

Dževad Karahasan, Dnevnik Selidbe, Durieux 1993 (ISBN 953 – 188 – 037 – 9), Drugo izdanje.

¹ Govoreći o Jeruzalemu, ezoterici kažu slijedeće: da bi nešto smatrali središtem svijeta to nešto mora postojati barem na dva (uporedna) mjesta (i u uporednom vremenu).

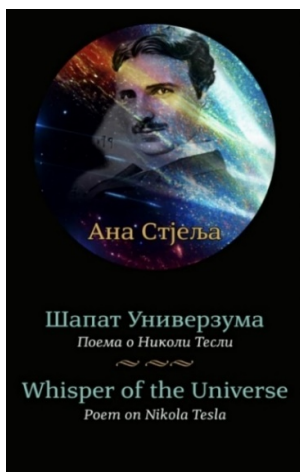

Jedan od najznačajnijih bosanskohercegovačkih književnika Dževad Karahasan preminuo je nedavno u 70. godini.

Ana Stjelja

Prva pesnička knjiga o Nikoli Tesli

Publikacija *Šapat Univerzuma / Whisper of the Universe* poetski je uobličen osvrt na ezoterijsku te mističku stranu ličnosti Nikole Tesle. Ova poema, objavljena na srpskom i engleskom jeziku, čitaoca vodi kroz skrivene tunele unutrašnjeg sveta Tesline ličnosti.

Autorka ove poeme, Ana Stjelja, ovim je odala počast velikom naučniku, ali i velikom umu koji je svojom ekcentričnošću i više nego pogodna ličnost za pesničko i umetničko uobličenje.

Ova poema je prvo ovako osmišljeno poetsko delo inspirisano likom i delom Nikole Tesle. Kratak uvod u poemu dao je prof. dr Velimir Abramović, a sama knjiga je objavljena povodom jubileja - 80 godina od smrti Nikole Tesle.

„U bljesku svesne svetlosti, ljubavlju večnog žara istine rodila se ova poema. *Šapat Univerzuma* je slika Tesline duše iznutra, svetlost čovečanstvu koje danas traži novu veru za istog Tvorca. Tesla je Duhovni naučnik, Ana je sveštenica poezije Tesline svezemaljske Duhovnosti.” (Dr Velimir Abramović)

Publikaciju, osim dvojezične poeme, čine i ilustracije (digital art) koji na umetnički način nastoje da prikažu metafizički svet Nikole Tesle.

U ovom broju

Karneval romana

Jovica Aćin: *U spomen saputniku, Patnja, Ako me izdaš, Naša istorija svile, Pisanje i izgnanstvo, Naš čovek u svetu*

Tatjana Nježić: *Kad nema smisla ima svega drugog*

Gordana Nonin: *Čitanja Kafke mi je priuštilo mnoga zadovoljstva*

Yuval Noah Harari: *Ili mi ili oni*

Dževad Karahasan: *Dnevnik selidbe- Sarajevo*

Ana Stjelja: *Prva pesnička knjiga o Nikoli Tesli*

Alia Mundi

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803

Netanya, Israel Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*